

**Ölkədaxili hüquqi
müdafiə vasitələrinə
dair
yaxşı təcrübə üzrə
təlimat**

(18 sentyabr 2013-cü il tarixdə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilmişdir)

İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi üzrə Baş Direktorluq
Avropa Şurası, 2013-cü il

**Programmatic Cooperation Framework for
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus**

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Fransızca nəşr: Guide de bonnes pratiques en matière de voies de recours internes

Bu nəşr Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri üçün Proqram Əməkdaşlığı Çərçivəsində (PCF 2015-2017) Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycanda tətbiqi” Birgə Proqramının vəsaiti hesabına dərc olunub. Nəşrdə ifadə edilən fikirlərə və şərtlərə görə Avropa İttifaqı və Avropa Şurası məsuliyyət daşımır.

Foto: üzlük © Shutterstock

© Avropa Şurası, 2013-cü il
Avropa Şurasında dərc edilmişdir

© Avropa Şurası, azərbaycan dilində nəşr, 2016-cı il

Mündəricat

I.	Giriş	5
II.	Səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin ümumi xüsusiyyətləri	10
III.	Müəyyən xüsusi hallar üzrə hüquqi müdafiə vasitələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri	14
A.	Azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri	14
1.	Azadlıqdan məhrum etmənin qanuniliyi	15
2.	Azadlıqdan məhrum etmə kontekstində Konvensiyanın 3-cü Maddəsinin iddia edilən pozuntuları ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələri	25
B.	Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində aparılan araşdırmalar	33
C.	Ölkədən çıxarılma ilə əlaqədar ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri	38
D.	Milli məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi ilə əlaqədar hüquqi müdafiə vasitələri	41
IV.	Ümumi ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri	48
A.	Konstitusiya şikayətləri	49
B.	Hüquqi müdafiə vasitələri üzrə adi icraatın gedişatında Konvensiyanın müddəalarına birbaşa istinad	56
V.	Milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən Konvensiyanın nəzərə alınması	59

Bu Təlimat Avropa Şurasına Üzv Dövlətlər tərəfindən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə nəzərdə tutulan öhdəliklərin icrasına kömək etmək və icrasını təşviq etmək məqsədilə qəbul edilmişdir. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ fərdlərin hüquqlarına riayət edilməsi və müdafiəsi üçün vacibdir. Bu hüquq fərdlərin Strasburqda yerləşən nəzarət mexanizmlərinə, daha doğrusu, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etməmişdən əvvəl tükəndirməli olduqları yerli mexanizmləri təsis etməklə subsidiarlıq prinsipini həyata keçirir.

Səmərəli hüquq müdafiə vasitələrinin tətbiqi Məhkəmənin iş yükünün azalmasına imkan verir, belə ki, bir tərəfdən baxılan işlərin sayını azaldır, digər tərəfdən işlərin milli səviyyədə əhatəli baxılması sonradan Məhkəmə tərəfindən aparılacaq araşdırmanı asanlaşdırır. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ milli məhkəmə sistemlərinin Konvensiya sistemindəki mühüm rolunu əks etdirir.

Ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinə dair yaxşı təcrübə üzrə Təlimat ümumilikdə səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə tətbiq edilən ümumi hüquqi prinsipləri, və müəyyən xüsusi hallarda hüquqi müdafiə vasitələri üçün və ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəli olması üçün tələb olunan xüsusiyyətləri əks etdirir. Bu Təlimatda nəzərdə tutulan xüsusi hallar həbsin qanuniliyi və həbsdə saxlanma şəraiti, və həbsdə olan şəxslə rəftar üsulları ilə bağlı azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar, Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində aparılan araşdırmalar ilə əlaqədar, ölkədən çıxarılma ilə əlaqədar və milli məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi ilə əlaqədar hüquqi müdafiə vasitələrini əhatə edir. Təlimat, həmçinin, digər üzv Dövlətlər üçün nümunə olacaq yaxşı təcrübələri müəyyənləşdirir.

Bundan əlavə, Təlimat milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən Konvensiya prinsiplərinin və Məhkəmənin presedent hüququnun nəzərə alınmasının zəruriliyini bir daha vurğulayır və bununla əlaqədar milli təcrübəni ümumi şəkildə təsvir edir.

I. Giriş

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 13-cü Maddəsi səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququnu müəyyən edir və bəyan edir ki, “bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir”. Bu maddə insan hüquqlarına hörmət olunması öhdəliyinə dair 1-ci Maddə və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarının icrasına dair 46-cı Maddə ilə birlikdə Konvensiyanın insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin əsasını təşkil edən əsas müddəalardan biridir.

Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ Konvensiyanın pozulmasına dair iddiaların dövlət səviyyəsində həllinə kömək etməklə subsidiarlıq prinsipinin əməli olaraq tətbiqində əhəmiyyətli rol oynayır. Konvensiyanın pozulmasına dair bütün mübahisəli şikayətlərlə əlaqədar səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi, bir tərəfdən, Məhkəməyə çatan işlərin sayını azaltdığından, digər tərəfdən isə milli səviyyədə məhkəmə işlərinə təfərrüatlı baxış onların sonradan Məhkəmə tərəfindən araşdırılmasını asanlaşdırdığından, Məhkəmənin iş yükünün azalmasına imkan yaratmalıdır¹. Bundan əlavə, yeni hüquqi müdafiə vasitələrinin, xüsusilə də, sistemə və struktur problemlərinin həlli üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin retroaktivliyi Məhkəmə tərəfindən həllini gözləyən müraciətlərin milli səviyyədə həllini təmin etməklə Məhkəmənin iş yükünün

¹ Ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin təkmilləşdirilməsi üzrə Nazirlər Komitəsinin 2004-cü il tarixli 6 sayılı, Təvsiyəsində qeyd edildiyi kimi.

azaldılmasına kömək edir². Əslində, Məhkəmə məhkəməyə müraciət tarixində ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirildiyini qiymətləndirməsinə baxmayaraq, yeni səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqini nəzərə alarkən bu qaydaya tabe olmaya bilər³. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ, həmçinin, preventiv tədbirlərinin qeyri-adekvat hesab edildiyi milli məhkəmə sistemlərinin Konvensiya sistemi daxilində mühüm rolunu əks etdirir. Bu baxımdan, qeyd edilməlidir ki, Məhkəmənin presedent hüququna əsasən səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi öhdəliyindən əlavə, Dövlətlər Məhkəmənin qərarlarında rast gəlinən pozuntu hallarının əsasını təşkil edən problemlərin həlli üzrə ümumi öhdəlik daşıyırlar⁴.

Təkrarlanan məhkəmə işləri, adətən, ölkədaxili səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi zamanı uğursuzluğu göstərir; Məhkəmənin çıxardığı qərarlar, xüsusilə də, pilot qərarlar və prinsip qərarlar göstərir ki, gələcək pozuntu hallarının qarşısını almaq üçün ümumi tədbirlərə ehtiyac var. Dövlətlər tərəfindən Məhkəmənin qərarlarının tam və sürətlə icra edilməsi zəruridir. Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, Dövlətlər səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini həyata keçirə bilmədikləri təqdirdə “fərdlər sistematik olaraq, Strasburq Məhkəməsinə müraciət etməyə məcbur olacaqlar, lakin, şikayətlərə ilk növbədə milli hüquq sistemi çərçivəsində baxılmalıdır. Uzun müddətdən sonra Konvensiya ilə müəyyən edilən insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə səmərəli fəaliyyəti azalacaq”⁵.

Məhkəmə icraatının aparılması və məhkəmə qərarlarının çıxarılması zamanı milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən Məhkəmənin

² Məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsi üzrə səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri ilə əlaqədar Nazirlər Komitəsinin 3 saylı, 2010-cu il tarixli Təvsiyəsində qeyd edildiyi kimi.

³ *Məsələn, İcyer Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 18888/02, 12 yanvar 2006-cı il tarixli qərarın 72-ci bəndinə, *Fakhretdinov Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 26716/09, 67576/09, 7698/10, 26716/09, 67576/09 və 7698/10, 23 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarın 30-cu bəndinə, *Latak Polşaya qarşı*, Ərizə No. 52070/08, 12 oktyabr 2010-cu il tarixli qərara nəzər salın.

⁴ Yuxarıda adıçəkilən 2004-cü il tarixli, 6 saylı Təvsiyədə qeyd edildiyi kimi.

⁵ *Kudla Polşa qarşı*, Ərizə No. 30210/96, 26 oktyabr 2000-ci il tarixli qərar, 155-ci bəndinə nəzər salın.

presedent hüququ ilə əlaqədar Konvensiyanın prinsiplərinin nəzərə alınması da zəruridir. Bu, Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqların pozulması hallarını aradan qaldırarkən, ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin kifayət qədər səmərəli olmasına kömək edir və Məhkəmə ilə milli məhkəmələr və tribunallar arasında dialoqun qurulmasına töhfə verir⁶.

Konvensiyanın pozulması zamanı ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi Avropa Şurasının daimi maraq mövzusu olmuş, İsveçrə Nazirlər Komitəsinin (Interlaken, İsveçrə, 18-19 fevral 2010-cu il), Türkiyənin (İzmir, Türkiyə, 26-27 aprel 2011-ci il)⁷ və Böyük Britaniyanın sədrliyi (Brayton, Birləşmiş Krallıq, 19-20 aprel 2012-ci il) ilə keçirilən “Məhkəmənin Gələcəyi”nə dair yüksək səviyyəli konfransların prioriteti hesab edilmişdir. Məsələn, Brayton Konfransında qəbul edilən Bəyannamə “zəruri olduğu təqdirdə, bu Konvensiya ilə irəli sürülən hüquq və azadlıqların pozulması iddialarına qarşı üzv dövlətlər tərəfindən xüsusi və ya ümumi xarakterli, yeni ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi, eləcə də, milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən məhkəmə icraatlarının həyata keçirilməsi və məhkəmə qərarlarının çıxarılması zamanı Konvensiyanın Məhkəmənin presedent hüququ ilə əlaqədar müvafiq prinsiplərinin nəzərə alınması vasitəsilə, xüsusilə də, məhkəmə tərəflərinin müvafiq milli məhkəmə prosedurları çərçivəsində və lüzumsuz maneələr olmadan milli məhkəmələrin və tribunalların, Konvensiyanın müvafiq maddələrinin və Məhkəmənin hüquq fəlsəfəsinin diqqətini çəkməsinə imkan verməklə Üzv dövlətlərin Konvensiyanın səmərəli şəkildə tətbiqi istiqamətində göstərdiyi qətiyyəti əks etdirir. Bu iki müddəadan əlavə, Bəyannamə Nazirlər Komitəsinə ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri üzrə yaxşı təcrübələrə dair təlimat hazırlamağa dəvət etmişdir⁸. Nəticədə, Nazirlər Komitəsi İnsan Hüquqları üzrə İdarəetmə Komitəsinə (CDDH) bu təlimatı hazırlamağı tapşırılmışdır⁹.

⁶ Həmçinin, Brayton Bəyannaməsinin 12-ci paragrafının c bəndinə nəzər salın. Eyni səbəb Məhkəmə tərəfindən məşvərətçi rəy sisteminə dair təklifləri dəstəkləyir (Brayton Bəyannaməsinin 12-ci paragrafının d bəndi).

⁷ İzmir Bəyannaməsinin Nəzarət Planı, B.1 (a) bölməsinə nəzər salın.

⁸ Brayton Bəyannaməsinin 9-cu paragrafının f bəndinin (ii) yarım bəndinə nəzər salın.

⁹ 23 may 2012-ci il tarixində keçirilən 122-ci sessiyasının qərarlarına “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının nəzarət mexanizminin uzunmüddətli səmərəliliyinin

Bu təlimatın iki məqsədi var. İlk məqsəd səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə tətbiq edilən əsas hüquqi prinsipləri və müəyyən xüsusi hallarda hüquqi müdafiə vasitələri üçün və ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəli olması üçün tələb edilən xüsusiyyətləri müəyyənləşdirməkdir. İkinci məqsəd isə digər üzv Dövlətlərə nümunə ola biləcək yaxşı təcrübələrin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Buna baxmayaraq, bu cür yaxşı təcrübə nümunələri standart modellər deyil. Onlar yalnız müəyyən hüquqi sistemlərə və konstitusion ənənələrə uyğun ola bilərlər.

Konvensiyanın 32-ci Maddəsinə əsasən, Konvensiyanın və onun Protokollarının presedent hüququ vasitəsilə təfsiri və tətbiqi üzrə yekun yurisdiksiya Məhkəməyə məxsusdur. Məhkəmənin presedent hüququ, xüsusilə də, Məhkəmənin pilot qərarları və prinsip qərarları bu təlimatın əsas mənbəyidir. Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının və qəraradalarının icrası ilə əlaqədar qəbul etdiyi müvəqqəti və yekun qətnamələr, Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarətlə bağlı illik hesabatları kimi, zəruri ümumi tədbirlərə və yaxşı təcrübələrə dair təlimatlar verir. Nazirlər Komitəsi, həmçinin, ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin təkmilləşdirilməsi üzrə 6 saylı, 2004-cü il tarixli Tövsiyələrində və yaxşı təcrübələrə dair təlimatın da daxil edildiyi, məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri üzrə 3 saylı, 2010-cu il tarixli Tövsiyələrində səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququndan bəhs edir.

Bu təlimat, həmçinin, İnterlaken və İzmir Bəyannamələrinin müvafiq müddələrinin yerinə yetirilməsi üçün görülən tədbirlərə dair milli hesabatlarla (bu hesabatlar CDDH-nin nəzarət planının bir hissəsini təşkil edən təhlil və tövsiyələrin predmeti olmuşdur¹⁰) və bu təlimatın hazırlanması prosesində üzv Dövlətlərin təqdim etdiyi digər müvafiq məlumatlara əsaslanır. Avropa Şurasının digər qurumları tərəfindən

təmin edilməsi” adlı 2-ci bəndinə nəzər salın. Təlimatla əlaqədar ilkin işlər seçilmiş layihə qrupunun iki iclasında həyata keçirilmişdir. Layihə Nazirlər Komitəsinə göndərilməmişdən əvvəl Məhkəmə İslahatı üzrə Ekspertlər Komitəsi (DH-GDR) və İnsan Hüquqları üzrə İdarəetmə Komitəsi (CDDH) tərəfindən tədqiq edilmişdir.

¹⁰ Nazirlər Komitəsi tərəfindən onun 1159-cu iclasında (16 yanvar 2013) baxılan, üzv Dövlətlər tərəfindən İnterlaken və İzmir Bəyannamələrinin müvafiq bölmələrinin, eləcə də, CDDH (2012)R76 sənədinin 1 saylı Əlavəsinin yerinə yetirilməsi üçün görülən tədbirlərə dair CDDH-nin hesabatına nəzər salın.

həyata keçirilən işlər də nəzərə alınmışdır. Bununla əlaqədar, üzv Dövlətlərin zərurət olduqda ölkədaxili sistemlərində zəruri təkmilləşdirmələrin aparılmasında təlimat və yardım üçün Hüquq vasitəsilə Demokratiya uğrunda Avropa Komissiyası (Venetsiya Komissiyası) və Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyası (CEPEJ) ilə müşavirə aparmaları tövsiyə olunur.

Müvafiq olduğu təqdirdə, təlimat tərcümə edilməli və geniş şəkildə, xüsusilə də aşağıdakı orqanlar və şəxslər arasında yayılmalıdır:

- milli və (bu sahədə səlahiyyətləri olan) regional qanunverici orqanlar;
- müxtəlif ölkələrin milli hüquq sistemlərinin quruluşundan asılı olaraq, prosessual və ya qanunverici islahatların aparılması üzrə məsul olan orqanlar, məsələn məhkəmə şuraları;
- məhkəmə orqanları, xüsusilə də yüksək səviyyəli milli məhkəmələr;
- məhkəmələrin idarə edilməsi üzrə məsul olan şəxslər, o cümlədən məhkəmə iclas katibləri və qərarların və hökmlərin icrası ilə məşğul olan vəzifəli şəxslər;
- milli və ya regional səviyyədə məhkəmələrin idarə edilməsi üzrə məsul olan dövlət xidmətinin müvafiq heyəti;
- xüsusi milli xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, aidiyyatı prosedurların məhkəmədən kənar mərhələləri üzrə məsul olan digər dövlət xidmətinin işçiləri, xüsusilə də polis, prokurorluq orqanları, həbsxana rəhbərliyi və ya digər həbs yerlərinə görə məsul olan şəxslər.

II. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin ümumi xüsusiyyətləri

Konvensiyanın səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququnu müəyyən edən 13-cü Maddəsi Üzv Dövlətlər üzərinə aşağıdakı öhdəliyi qoyur:

“Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərənşəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir.”

Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, bu müddəa Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə oxşarlıq təşkil edir; həmin maddəyə əsasən, Məhkəmə yalnız bütün ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri tükədildikdən sonra məsələyə baxa bilər, belə ki, “bu qayda iddia edilən pozuntu ilə əlaqədar ölkədaxili hüquq sistemində səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcudluğuna dair 13-cü Maddəsində öz əksini tapan prezumpsiyaya əsaslanır¹¹. Bununla belə, “35-ci Maddənin birinci bəndinə əsasən, yalnız iddia edilən pozuntu ilə əlaqədar olan, habelə, əlçatan və qənaətbəxş hesab edilən hüquqi müdafiə vasitələrinin tükədilməsi tələb edilir. Bu cür hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğu yalnız nəzəri cəhətdən deyil, həm də təcrübi baxımdan kifayət qədər dəqiq olmalıdır”¹².

Bundan əlavə qeyd edilməlidir ki, Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, azadlıqdan məhrum edilən hər kəs həbsinin prosessual və maddi tələblərə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək üçün məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququna malikdir. Bu maddə

¹¹ Məsələn, *McFarlane İrlandiyaya qarşı*, Ərizə No.31333/06, Böyük Palatanın 10 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarının 107-ci bəndinə nəzər salın.

¹² *Yenə orada.*

Konvensiyanın 13-cü Maddəsinin ümumi tələblərindən əlavə xüsusi tələb irəli sürür¹³. Bu müddəə ilə nəzərdə tutulan öhdəliklərin əhatə dairəsi bu təlimatın 17-ci səhifəsində verilən ii. altbənddə öz əksini tapır. Bu səbəbdən, sözügedən presedent hüququ 5(3)-(5)-ci və 35-ci Maddələri ehtiva edir. Bundan əlavə, Məhkəmə tərəfindən iddia edilən pozuntuların araşdırılması üçün Konvensiyanın 2-ci və 3-cü maddələrinə uyğun olaraq xüsusi prosessual öhdəliklər müəyyən edilmişdir¹⁴.

i. 13-cü Maddə altında “hüquqi müdafiə vasitəsi” ifadəsinin mənası

Konvensiyanın tələblərinə əsasən “hüquqi müdafiə vasitəsi” ölkədaxili səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən Konvensiya üzrə şikayətlərin mahiyyətinin araşdırılmasına və müvafiq hüquqi müdafiə vasitəsinin təmin edilməsinə imkan verməlidir¹⁵. Hüquqi müdafiə vasitəsi yalnız əlçatan və qənaətbəxş olduqda səmərəli olur. O, təkcə nəzəri cəhətdən deyil, həm də təcrübi baxımdan kifayət qədər dəqiq olmalı¹⁶, işin fərdi halları nəzərə alınaraq həm təcrübədə, həm də qanunda¹⁷ səmərəli olmalıdır. Bununla belə, onun səmərəliliyi ərizəçi üçün əlverişli olan nəticənin əldə olunmasından asılı deyil¹⁸.

¹³ *Claes Belçikaya qarşı*, Ərizə No. 43418/09, 10 yanvar 2013-cü il tarixli qərarının 123 sayılı maddəsi; *A və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No.3455/05, Böyük Palatanın 19 fevral 2009-cu il tarixli qərarının 202-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁴ Məhkəmə, həmçinin, Konvensiyanın 4-cü və 8-ci Maddələrinə uyğun olaraq, prosessual öhdəliklər müəyyənləşdirmişdir, lakin həmin öhdəliklər bu Təlimatda öz əksini tapmır. Müvafiq olaraq, *Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 25965/04, 7 yanvar 2010-cu il tarixli qərara və *M.C. Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 39272/98, 4 dekabr 2003-cü il tarixli qərara nəzər salın.

¹⁵ *M.S.S. Belçikaya və Yunanıstana qarşı*, Ərizə No. 30696/09, 21 yanvar 2011-ci il tarixli qərarın 288-ci bəndinə və *Halford Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 20605/92, 25 iyun 1997-ci il tarixli qərarın 64-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁶ *McFarlane İrlandiyaya qarşı*, Ərizə No. 31333/06, 10 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarın 114-cü bəndinə nəzər salın; *Riccardi Pizzati İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 62361/00, Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli qərarının 38-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁷ *El-Masri keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyaya qarşı*, Ərizə No. 39630/09, 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 255-ci bəndinə və *Kudla v. Polşa*, Ərizə No. 30210/96, 26 oktyabr 2000-ci il tarixli qərarın 152-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁸ *Kudla Polşaya qarşı*, adı çəkilən işlə əlaqədar qərarın 157-ci bəndinə nəzər salın.

13-cü Maddə hüquqi müdafiə vasitəsinin hər hansı xüsusi növünü tələb etmir və Dövlətlərə öhdəliklərini necə yerinə yetirmələri ilə bağlı mülahizə sərbəstliyi verir; lakin sözügedən hüquq Dövlətin təmin etməli olduğu hüquqi müdafiə vasitəsinin növünə dair ehtimallar nəzərdə tutur¹⁹. Hətta bir hüquqi müdafiə vasitəsi təkliddə 13-cü maddənin tələblərinə tam cavab verməsə belə, yerli qanunvericiliyə uyğun olaraq təmin edilən hüquqi müdafiə vasitələrinin məcmusu bu tələbləri ödəyə bilər²⁰. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi zamanı təkcə rəsmən mövcud olan hüquqi müdafiə vasitələri deyil, həm də onların tətbiq edildiyi hüquqi və siyasi şərait və ərizəçinin şəxsi vəziyyəti nəzərə alınmalıdır²¹.

ii. 13-cü Maddə altında “dövlət orqanı” ifadəsinin mənası

13-cü maddədə adı çəkilən “dövlət orqanı”nın məhkəmə orqanı olması zəruri deyil, belə olduğu təqdirdə, onun səlahiyyətləri və təmin etdiyi zamanətlər tətbiq edilən hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi üçün münasibdir²².

iii. 13-cü Maddə altında “pozuntu” ifadəsinin mənası

13-cü Maddə nə dərəcədə əhəmiyyətsiz olmasından asılı olmayaraq, istənilən ehtimal edilən şikayətlə bağlı ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitəsinin olmasını tələb etmir, belə ki, pozuntu iddiası mübahisələndirilə bilən olmalıdır. Məhkəmə mübahisələndirilə bilən iddiaların dəqiq tərifini verməyib. Lakin bildirib ki, “əgər şəxs Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqların pozulmasına qarşı mübahisələndirilə bilən iddia irəli sürürsə, o, iddiasına baxılması və müvafiq olduğu təqdirdə, təzminat ala bilməsi üçün dövlət orqanı qarısında hüquqi müdafiə vasitəsinə malik olmalıdır”²³. İddiyanın

¹⁹ *Budayeva və digərləri Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 15339/02 və s., 20 mart 2008-ci il tarixli qərarın 190-191-ci bəndlərinə nəzər salın.

²⁰ *De Souza Ribeiro Fransaya qarşı*, Ərizə No. 22689/07, 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 79-cu bəndinə, *yuxarıda verilən Kudla Polşaya qarşı* qərarın 157-ci bəndinə nəzər salın.

²¹ *Dordević Xorvatiyaya qarşı*, Ərizə No. 41526/10, 24 iyul 2012-ci il tarixli qərarın 101-ci bəndinə, *Van Oosterwijk Belçikaya qarşı*, Ərizə No. 7654/76, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərarın 36-40-cı bəndlərinə nəzər salın.

²² *Kudla Polşaya qarşı*, yuxarıda istinad edilən qərarın 157-ci bəndinə nəzər salın.

²³ *Leander İsveçə qarşı*, Ərizə No. 9248/81, 26 mart 1987-ci il tarixli qərarın 77-ci

mübahisələndirilə bilən olub-olmaması məsələsi xüsusi faktlara və qaldırılan hüquqi məsələnin və ya məsələlərin xarakterinə əsasən müəyyənləşdirilməlidir. Məhkəmə onun qarşısında qaldırılan iddiaların 13-cü Maddə altında mübahisələndirilə bilib-bilinmədiyini müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə edir. Qeyd edilməlidir ki, ərizəçilər tərəfindən təqdim olunan sübut “hər hansı pozuntunun baş verdiyini göstərmirsə”²⁴ yaxud müvafiq müddəanın pozulmasına dair nəticəyə gəlməyə əsas vermirsə, ərizəçinin şikayəti “mübahisələndirilə bilən” hesab edilmir²⁵.

bəndinə nəzər salın.

²⁴ Məsələn, *Hüsniyə Tekin Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 50971/99, 25 oktyabr 2005-ci il tarixli qərara nəzər salın.

²⁵ Məsələn, *Sevgin və Ince Türkiyəyə*, Ərizə No. 46262/99, 20 sentyabr 2005-ci il tarixli qərara nəzər salın.

III. Müəyyən xüsusi hallar üzrə hüquqi müdafiə vasitələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Konvensiyanın 13-cü Maddəsi ilə müəyyən edilən öhdəliklərin əhatə dairəsi ərizəçinin Konvensiya üzrə şikayətinin xarakterindən asılı olaraq dəyişir. Ona görə də, bu bölmədə xüsusi hallarda tətbiq edilən hüquqi müdafiə vasitələri, daha doğrusu, azadlıqdan məhrum etmə və Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinin pozulması kontekstində aparılan araşdırmalar üzrə, eləcə də, ölkədən çıxarılma və milli məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi ilə əlaqədar hüquqi müdafiə vasitələri üçün zəruri olan xüsusiyyətlərdən bəhs edilir. Məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə gəlincə, Nazirlər Komitəsinin yaxşı təcrübəyə dair təlimatı özündə ehtiva edən 3 sayılı 2010-cu il tarixli müvafiq Təvsiyəsinə istinad edilməlidir.

A. Azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin əsas məqsədi insanları əsassız və özbaşına həbsdən müdafiə etməkdir²⁶. Hər hansı bir şəxsin 5-ci Maddə azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyini müəyyən etmək üçün ilk növbədə şəxsin olduğu konkret vəziyyətə və həbsin növü, davam etmə müddəti, təsirləri və icra qaydası kimi müxtəlif meyarlara diqqət yetirilməlidir.²⁷ Azadlıqdan məhrum etmə anlayışına həm *obyektiv* - hər hansı şəxsin əhəmiyyətli müddət ərzində müəyyən

²⁶ *McKay Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 543/03, Böyük Palatanın 3 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarının 30-cu bəndinə nəzər salın. Konvensiyanın 5-ci Maddəsi ilə əlaqədar presedent hüququnun ətraflı təhlili üçün Məhkəmənin Tədqiqat Bölməsi tərəfindən dərc edilən “5-ci Maddə üzrə Təlimat”a nəzər salın.

²⁷ *Guzzardi İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 7367/76, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərarın 92-ci bəndinə nəzər salın.

qapalı sahədə həbs altında saxlanması və əlavə *subyektiv* element - həmin şəxsin sözügedən azadlıqdan məhrum edilməyə qanuni razılıq verməməsi daxildir²⁸.

Buna görə də, Konvensiyanın 5-ci Maddəsi psixiatrik və ya sosial qayğı müəssisəsində yerləşdirmə²⁹, hava limanı daxilindəki tranzit zonada həbs³⁰, polis bölməsində dindirilmə³¹, polis tərəfindən saxlanma və axtarışa məruz qalma³² yaxud ev dustaqlığı kimi bir sıra hallara tətbiq edilir³³.

Azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri həm həbsə alınmanın qanuniliyinə və həbsdə saxlanma şəraitinə, həm də həbsdə olan şəxslə davranış üsullarına şamil edilməlidir.

1. Azadlıqdan məhrum etmənin qanuniliyi

Azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə verilən prosessual təminatlara Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, cinayət törətməkdə şübhəli bilinərək tutulmuş yaxud həbs olunmuş şəxsin dərhal hakimin yanına gətirilməsi yaxud ağılabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırmasının aparılması ya da məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququ; 5-ci Maddənin 4-cü bəndinə əsasən, həbsdə saxlanılan şəxsin həbsə alınmasının qanuniliyinə Məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılmaq hüququ və 5-ci Maddənin 5-ci bəndinə əsasən qeyri-qanuni həbslərə görə kompensasiya almaq hüququ daxildir.

i. Cinayət törətməkdə şübhəli bilinərək tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs, dərhal hakimin qarşısına gətirilir və

²⁸ *Stanev Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 36760/06, Böyük Palatanın 17 yanvar 2012-ci il tarixli qərarının 117-ci bəndinə nəzər salın.

²⁹ Məsələn, *Stanev Bolqarıstana qarşı*; *Storek Almaniyaya qarşı*, Ərizə No. 61603/00, 16 iyun 2005-ci il tarixli qərara nəzər salın.

³⁰ Məsələn, *Amuur Fransaya qarşı*, Ərizə No. 19776/92, 25 iyun 1996-cı il tarixli qərara nəzər salın.

³¹ Məsələn, *Creanga Rumıniyaya qarşı*, Ərizə No. 29226/03, Böyük Palatanın 23 fevral 2012-ci il tarixli qərarına nəzər salın.

³² Məsələn, *Foka Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 28940/95, 24 iyun 2008-ci il tarixli qərara nəzər salın.

³³ Məsələn: *Lavents Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 58442/00, 28 noyabr 2002-ci il tarixli qərar nəzər salın.

ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir (5-ci Maddənin 3-cü bəndi)

5-ci Maddənin 3-cü bəndində tutulan və ya həbsə alınan şəxsin dərhal hakimin yanına gətirilməsi öhdəliyinə dair heç bir istisna nəzərə tutmur³⁴. Pis rəftara məruz qaldığı üçün həbsə alınmasının qanuniliyinə dair məhkəmə araşdırmasının aparılması üçün müraciət etmək iqtidarında olmayan şəxslərin üzvləşdiyi halların qarşısını almaq məqsədilə məhkəmə araşdırmasının aparılması məcburi olmalı və həbsə alınan şəxs tərəfindən ərizənin verilib-verilməməsindən asılı olmamalıdır³⁵; bu, həmçinin, məhbusların digər zəif kateqoriyalarına, məsələn əqli cəhətdən zəif olan³⁶ yaxud hakimin dilini bilməyən şəxslərə də şamil edilə bilər³⁷. Hakimlər qərəzsiz və müstəqil olmalıdırlar³⁸. Onlar qərar çıxarmazdan əvvəl məhkəməyə çıxarılan şəxsi dinləməli³⁹ və həbsin araşdırılması üçün təqdim olunan ərizənin mahiyyəti ilə tanış olmalıdırlar⁴⁰. Əgər şəxsin həbsinə əsas verən heç bir səbəb yoxdursa, hakimin onun azad edilməsi barədə qərar vermək səlahiyyəti olmalıdır⁴¹.

5-ci Maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi isə həbsdə saxlanılan şəxslərin azadlıqdan məhrum edilməsinə əsas verən hallar olmadığını təqdirdə onların azad edilməsini təmin etmək məqsədilə milli məhkəmələr tərəfindən onların həbsdə saxlanma zəruriyyətinin araşdırılmasını tələb edir. Şəxsin həbsdə saxlanmasının avtomatik olaraq davam etdirilməsi bu müddəə ilə irəli sürülən təminatlara ziddir. Sübut etmə öhdəliyi ləğv edilə bilməz və həbs olunmuş şəxslər azad edilmələri üçün səbəblərin olduğunu sübut etməyə məcbur edilə bilməzlər⁴².

³⁴ *Bergmann Estoniyaya qarşı*, Ərizə No. 38241/04, 29 may 2008-ci il tarixli qərarın 45-ci bəndinə nəzər salın.

³⁵ *McKay Birləşmiş Krallığa qarşı*, 34-cü bəndə nəzər salın.

³⁶ *Yenə orada*.

³⁷ *Ladent Polşaya qarşı*, 74-cü bəndə nəzər salın.

³⁸ Məsələn, *Brincat İtaliyaya qarşı*, 21-ci bəndə nəzər salın.

³⁹ Məsələn, *Schiesser İsveçrəyə qarşı*, 31-ci bəndə nəzər salın.

⁴⁰ *Krejçir Çex Respublikasına qarşı*, 89-cu bəndə nəzər salın.

⁴¹ *Assenov Bolqarıstana qarşı*, 146-cı bəndə nəzər salın.

⁴² *Bykov Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 4378/02, Böyük Palatanın 10 mart 2009-cu il tarixli qərarının 66-cı bəndinə nəzər salın.

Yaxşı təcrübə nümunəsi

- Ermənistanın cinayət hüququ istintaq zamanı həbs və məhkəmə zamanı həbsi bir-birindən ayırır. Məhkəmənin qərarına əsasən tətbiq edilən və müddəti hər dəfə iki aydan çox olmamaq şərti ilə uzadılan, lakin müəyyən vaxt müddətini aşmayan istintaq müddəti ərzində həbsdən fərqli olaraq, məhkəmə araşdırması müddəti ərzində həbs zamanı maksimal həbs müddəti müəyyən edilmir. İşə baxan məhkəmə məhkəmə araşdırması zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsi barədə qərar verirsə, o bundan sonra öz təşəbbüsü ilə bu işə baxmaq öhdəliyi daşımır. Bununla belə, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 65-ci və 312-ci Maddələrinə müvafiq olaraq, müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında məhkəmə həbs qərarını digər qətimkan tədbiri ilə əvəz edə bilər. Strasburq Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, 5-ci Maddənin 3-cü bəndinin pozulması iddiaları ilə əlaqədar bu cür vəsatətlərin verilməsi mümkünlüyü səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilə bilər⁴³.

ii. Həbsin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququ (5-ci Maddənin 4-cü bəndi)

Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, “tutulma və ya həbsə alma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilibsə, azad edilmək hüququna malikdir”. Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslər onların həbsi üçün zəruri olan prosessual və maddi şərtlərin qanuniliyinin məhkəmə tərəfindən araşdırılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər⁴⁴. Məhkəmə araşdırmasının aparılması üçün müraciətin mümkünlüyü barədə təklif, həbs olunan kimi həmin şəxsə bildirilməli və zəruri olduğu təqdirdə, ağlabatan intervallarla təkrarlanmalıdır⁴⁵. Azadlıqdan

⁴³ *Martirosyan Ermənistana qarşı*, Ərizə No. 23341/06, 5 fevral 2013-cü il tarixli qərara nəzər salın.

⁴⁴ Məsələn, *İdalov Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 5826/03, Böyük Palatanın 22 may 2012-ci il tarixli qərarına nəzər salın.

⁴⁵ *Molotchko Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 12275/10, 26 aprel 2012-ci il tarixli qərarın 148-ci bəndinə və *Kurt Türkiyəyə qarşı*, 25 may 1998-ci il tarixli qərarın 123-cü bəndinə nəzər salın.

məhrum edilmiş şəxsin çatımı olduğu məhkəmə müstəqil məhkəmə orqanı olmalıdır⁴⁶. İkinci səviyyəli yurisdiksiya mövcuddursa, o, həbsdə saxlanan şəxslərə apellyasiya instansiyasında mahiyyət etibarilə birinci instansiya ilə eyni zamanətlər təqdim etməli, eyni zamanda məhkəmə icraatının “sürətlə” həyata keçirilməsini təmin etməlidir⁴⁷.

5-ci Maddənin 4-cü bəndi Konvensiyanın ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu nəzərdə tutan 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndində verilən prosessual təminatlardan fərqli xüsusi prosessual təminatlar nəzərdə tutur. Bu, sonuncu müddəaya⁴⁸, o cümlədən səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ ilə bağlı 13-cü Maddənin daha ümumi tələblərinə münasibətdə *xüsusi qanun (lex specialis)* təşkil edir⁴⁹. 5-ci Maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan prosedurlar məhkəmə xarakterinə malik olmalı və sözügedən azadlıqdan məhrum etmənin xarakterinə müvafiq müəyyən prosessual təminatlar təmin etməlidir⁵⁰. Məhkəməyədək həbsi əhatə edən 5-ci Maddənin 1-ci bəndinin c yarım-bəndində nəzərdə tutulan qaydada həbs edilmiş şəxsin işinə baxılarkən məhkəmə dinləməsinin keçirilməsi tələb olunur. Həbs olunmuş şəxsin şəxsən yaxud zəruri olduğu təqdirdə, nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsi əsas təminatdır⁵¹. 5-ci Maddənin 4-cü bəndi həbsə alınan şəxsin ağılabatan intervallarla dinlənilmə hüququna malik olduğunu bəyan etsə də⁵², onun həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması barədə qərardan hər şikayəti zamanı dinlənilməsinə tələb etmir⁵³.

⁴⁶ *Stephens Maltaya qarşı (No. 1)*, Ərizə No. 11956/07, 21 aprel 2009-cu il tarixli qərara nəzər salın.

⁴⁷ *Kucera Slovakiyaya qarşı*, Ərizə No. 48666/99, 17 iyul 2007-ci il tarixli qərarın 107-ci bəndinə, *Smetana Çex Respublikasına qarşı*, Ərizə No. 18642/04, 27 sentyabr 2007-ci il tarixli qərarın 128-ci bəndinə nəzər salın. İkinci məhkəmə işində Məhkəmə 5-ci Maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq azad edilmə haqqında müraciətin araşdırılması zamanı üçüncü səviyyəli yurisdiksiya prinsipini tətbiq etmişdir.

⁴⁸ *Claes Belçikaya qarşı*, 123-cü bəndinə nəzər salın.

⁴⁹ *A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 202-ci bəndinə; *Claes Belçikaya qarşı*, 123-cü bəndinə nəzər salın.

⁵⁰ *İdalov Rusiyaya qarşı*, 161-ci bəndinə nəzər salın.

⁵¹ *Yenə orada*.

⁵² *Saghinadze və digərləri Gürcüstana qarşı*, Ərizə No. 18768/05, 27 may 2010-cu il tarixli qərarın 150-ci bəndinə nəzər salın.

⁵³ *Altinok Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 31610/08, 29 noyabr 2011-ci il tarixli qərarın

Məhkəmə icraatı çəkişməli qaydada həyata keçirilməli və hər zaman “tərəflərin bərabərliyini” təmin edilməlidir⁵⁴. Həbsinin qanuniliyinin araşdırılması üçün şikayət etmək hüququna malik olan şəxslər azadlıqdan məhrum edilmə səbəbləri barədə dərhal və lazıməli qaydada məlumatlandırılmadıqda, bu hüquqdan səmərəli istifadə edə bilmirlər⁵⁵. Məhkəməyə qədər həbs zamanı azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə onlara qarşı irəli sürülən ittihamlara öz etirazını bildirmək üçün real imkan verilməlidir. Bu tələb o deməkdir ki, məhkəmə şahidləri dinləməlidir⁵⁶. Məhkəmə, həmçinin, həbs edilən şəxsin və ya onun nümayəndəsinin ittihamların əsaslandığı istintaq faylındakı sənədlərə çıxışını təmin etməlidir⁵⁷.

Məhkəmə əqli cəhətdən zəif olan şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə nəzarəti tənzimləyən prinsiplər müəyyənləşdirmişdir⁵⁸. Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərə şamil edilən təminatlardan əlavə, əqli qüsurları olduğuna görə öz adından hərəkət etmək iqtidarında olmayan şəxsləri müdafiə etmək üçün xüsusi prosessual təminatların yaradılması zəruri ola bilər⁵⁹. Həbs qərarının çıxarılması ilə nəticələnən məhkəmə prosesində şəxsən və ya nümayəndəsi vasitəsilə hüquqlarından yararlanmayan şəxs həmin məhkəmə prosesinin Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 4-cü bəndini pozduğunu iddia etmək hüququna malikdir⁶⁰. Həmçinin, şəxs hüquq qabiliyyətsiz elan edildiyi halda, onu təmsil etmək üçün vəkil təyin olunduğu barədə məlumatlandırılmadıqda və heç vaxt vəkili ilə görüşmədiyi təqdirdə, həmin şəxsin həbsi qeyri-adekvat hesab edilir⁶¹.

53-cü bəndinə; *Catal Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 26808/08, 17 iyul 2012-ci il tarixli qərarın 33-cü bəndinə nəzər salın.

⁵⁴ *A. və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, 204-cü bəndə nəzər salın.

⁵⁵ *Van der Leer Niderlanda qarşı*, Ərizə No. 11509/85, 21 fevral 1990-cı il tarixli qərarın 28-ci bəndinə nəzər salın.

⁵⁶ *Turcan və Turcan Moldovaya qarşı*, Ərizə No. 39835/05, 23 oktyabr 2007-ci il tarixli qərarın 67-70-ci bəndlərinə nəzər salın.

⁵⁷ *Korneykova Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 39884/05, 19 yanvar 2012-ci il tarixli qərarın 68-ci bəndinə nəzər salın.

⁵⁸ *Mihailovs Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 35939/10, 22 yanvar 2013-cü il tarixli qərarın 154-cü bəndinə; *Megyeri Almaniyaya qarşı*, Ərizə No. 133770/88, 12 may 1992-ci il tarixli qərarın 22-ci bəndinə nəzər salın.

⁵⁹ *Claes Belçikaya qarşı*, 128-ci bəndə nəzər salın.

⁶⁰ *Winterwerp Niderlanda qarşı*, Ərizə No. 6301/73, 24 oktyabr 1979-cu il tarixli qərarın 61-ci bəndə nəzər salın.

⁶¹ *Beiere Latviyaya qarşı*, Ərizə 30954/05, 29 noyabr 2011-ci il tarixli qərarın 52-ci

Hüquq qabiliyyətsiz elan edilmiş və buna görə də şəxsən öz həbsinə nəzarət edə bilməyən şəxslərin işi ilə əlaqədar avtomatik məhkəmə araşdırmasının aparılması zəruridir⁶². Faktiki olaraq şəxsin məhkəməyə çıxışının olması və məhkəmə tərəfindən şəxsən və yaxud nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsi vacibdir. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, həm həbsə məhkəmə orqanı tərəfindən icazə verildikdə və həm də həbsxanada yerləşdirmə fərdi şəxslər tərəfindən, məsələn əqli cəhətdən zəif olan şəxsin qəyyumu tərəfindən başladıldıqda və qeyri-məhkəmə orqanları tərəfindən həbsə icazə verildikdə bu prinsiplər tətbiq edilə bilər⁶³. Həbsxananın psixiatrik palatasında saxlanma ilə əlaqədar hüquqi müdafiə vasitəsi 5-ci Maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab versə də, nəzarətədiçi orqan onun adekvat olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün həbsdə saxlama yerini ziyarət etməkdən imtina etdiyi təqdirdə, məhkəmə icraatı səmərəsiz hesab ediləcək, belə ki, bu, həbsin qanuni olması üçün əsas şərtidir⁶⁴.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin həbsinin qanuniliyi ilə əlaqədar məhkəmə tərəfindən dərhal qərar qəbul edilməli, həbsin qeyri-qanuni olduğu sübuta yetirilərsə, ona xitam verilməsi barədə qərar çıxarılmalıdır⁶⁵. Məhkəmənin həbsin qanuni olması barədə qərar vermə tezliyi azad edilmə haqqında ərizənin verildiyi andan başlayaraq ərizəçinin həbsinin qanuniliyinin müəyyənləşdirilməsinə dair yekun qərarla sona çatan müddət əsasında qiymətləndirilir⁶⁶. Məhkəmə qərarının təxirə salınmadan çıxarılması tələbinin əməl edilib-edilməməsinin yoxlanılması zamanı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə və 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən məhkəmə icraatının ağılabatan müddət ərzində keçirilməsi tələbinə dair meyarlar, o cümlədən, prosedurların mürəkkəbliyi, yerli hakimiyyət orqanlarının və ərizəçinin davranışı və ərizəçi üçün mühüm olan amillər nəzərə alınmalıdır⁶⁷.

bəndinə nəzər salın.

⁶² *Shtukurov Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 44009/05, 27 mart 2008-ci il tarixli qərarın 123-cü bəndinə nəzər salın.

⁶³ *Mihailovs Latviyaya qarşı*, 155-ci bəndə nəzər salın.

⁶⁴ *Claes Belçikaya qarşı*, 131-134-cü bəndlərinə nəzər salın.

⁶⁵ *İdalov Rusiyaya qarşı*, 154-cü bəndinə nəzər salın.

⁶⁶ *Sanchez-Reisse İsveçrəyə qarşı*, Ərizə No. 9862/82, 21 oktyabr 1986-ci il tarixli qərarın 54-cü bəndə nəzər salın.

⁶⁷ *Mooren Almaniya qarşı*, Ərizə No. 11364/03, Böyük Palatanın 9 iyul 2009-cu il

Yaxşı təcrübə nümunələri

■ Deportasiya mərkəzində yerləşdirmə və saxlanma müddətinin uzadılması ilə əlaqədar Məhkəmə aşağıdakı fakta nəzər salır: ölkədən çıxarılanın mümkünlüyünü və buna nail olmaq üçün dövlət orqanları tərəfindən atılan zəruri addımları qiymətləndirərək, Estoniyanın yerli məhkəmələri şəxsin həbsdə saxlanma müddətini hər iki aydan bir uzadır və bu, isə ərizəçi üçün mühüm prosessual təminat yaradır. Ölkəni Tərk etmək Öhdəliyi və Girişin Qadağan Edilməsi Qanununa əsasən əcnəbi vətəndaşın həbsindən etibarən növbəti 48 saat ərzində deportasiyasını həyata keçirmək mümkün deyilsə, məhkəmənin icazəsi ilə həmin şəxs ölkədən çıxarılanadək deportasiya mərkəzində yerləşdirilə bilər, lakin bu hal iki aydan artıq davam etməməlidir. Əgər bu müddət ərzində deportasiyanı həyata keçirmək mümkün olmazsa, inzibati məhkəmə deportasiya baş tutanaqədər, yaxud əcnəbi vətəndaş azad edilənədək həbs müddətini iki aya qədər uzadır. Bundan əlavə, İnzibati Prosessual Məcəlləyə əsasən, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə hakim inzibati tədbirlərin görülməsi üçün icazə verir, inzibati tədbirləri əsaslandırır yaxud inzibati tədbirlərin görülməsi barədə icazəni ləğv edir. Bu qərarlardan şikayət vermək olar. Bu o deməkdir ki, həbsin əsaslarının məhkəmə tərəfindən mütəmadi olaraq araşdırılmasını təmin edən hüquqi müdafiə vasitəsi mövcuddur⁶⁸.

■ Estoniyada ekstradisiya ediləcək şəxsin şərti olaraq azadlıqdan məhrum edilməsi ilə əlaqədar Məhkəmə hesab etdi ki, həbsin qanuniliyinin araşdırılması iki ay müddətində həbsdə saxlanılma haqqında qərara daxil edilmişdir. Həbsdə saxlanılmanın qanuniliyinin araşdırılması bundan əlavə, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına əsas verən ekstradisiyanın qanuniliyə dair qərara daxil edilmiş hesab oluna bilər. Sonuncu məhkəmə qərarında dəqiq müəyyənləşdirilmiş vaxt müddəti verilməsə də, Məhkəmə razılaşdı ki, Estoniyanın Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 447-ci Maddəsinin 7-ci bəndinə əsasən, ekstradisiyaya qədər maksimal həbs müddəti bir il müəyyən edilir. Yerli məhkəmələr tərəfindən

tarixli qərarının 106-cı bəndinə nəzər salın.

⁶⁸ *Dolinskiy Estoniyaya qarşı*, Ərizə No. 14160/08, 2 fevral 2010-cu il tarixli qərara nəzər salın.

ekstradisiyanın qanuni cəhətdən mümkünsüz olduğu müəyyənləşdirildikdə yaxud dövlət orqanları şəxsin həbsə alınmasından sonrakı bir il ərzində onu ekstradisiya edə bilmədikdə, həmin şəxs azadlığa buraxılır. Bununla da Məhkəmə, həbsin qanuniliyinin nəzərdən keçirilməsinin Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq həyata keçirildiyini müəyyən etmişdir⁶⁹.

■ Rumuniyada işin məhkəmə baxışı zamanı səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən hər 60 gündən bir azadlıqdan məhrum etmənin əsaslı olub-olmadığı *rəsmi olaraq* yoxlanılır. Səlahiyyətli məhkəmə orqanı həbsin qeyri-qanuni yaxud artıq gərəksiz olduğunu aşkarladığı təqdirdə, o həbs qəti imkan tədbirini ləğv edir və dərhal azadlığa buraxılma barədə qərar çıxarır. Bu qərardan hüquqi məsələlərlə bağlı apellyasiya şikayəti verilə bilər və bu şikayətə üç gün ərzində baxılır. Məhkəmə qərara almışdır ki, Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq, həbsin qanuniliyinin məhkəmə tərəfindən araşdırılması birinci instansiya məhkəməsinin qərarına daxil edilir və sonradan təqsirin bəyan edilməsi yaxud cinayətin hüquqi cəhətdən sübuta yetirilməsi ərizəçinin həbsinə bəraət vermək üçün yetərli hesab edilir⁷⁰. Həbsin qanuniliyinin araşdırılması o halda səmərəli hesab edilir ki, birinci instansiya məhkəməsi onu ətraflı şəkildə təhlil edir və hüquqi məsələlərlə əlaqədar apellyasiya şikayəti bu araşdırma üçün əlavə təminat verir, apellyasiya şikayətinin araşdırılması müddəti onun səmərəliliyinə təsir etmir⁷¹.

iii. *Qanunsuz həbsə görə kompensasiya hüququ* (*Maddə 5, 5-ci bənd*)

Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən, “bu Maddənin müddələrinin pozulması ilə tutulmağa və ya həbsə alınmağa məruz qalan hər kəsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ var”. Kompensasiya hüququ 5-ci Maddənin digər bəndlərindən birinin

⁶⁹ *Taylor Estoniyaya qarşı*, Ərizə No. 37038/09, 26 iyun 2012-ci il tarixli qərara nəzər salın.

⁷⁰ *Negoescu Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 55450/00, 17 mart 2005-ci il tarixli qərara nəzər salın.

⁷¹ *Lapusan Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 29723/03, 3 iyun 2008-ci il tarixli qərarın 45-46-cı bəndlərinə və *Ceuta Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 1136/05, 6 noyabr 2012-ci il tarixli qərarın 25-ci bəndinə nəzər salın.

pozulmasının yerli səlahiyyətli orqan yaxud da Məhkəmənin özü tərəfindən təsbit edilməsini tələb edir⁷². Bu, milli məhkəmələr qarşısında birbaşa və hüququ təminatla malik olan kompensasiya hüququnu yaradır⁷³. Kompensasiya hüququ tam müəyyənlik dərəcəsi ilə təmin edilməli⁷⁴ və təzminatın ödənilməsi həm nəzəri⁷⁵, həm də təcrübi cəhətdən mümkün olmalıdır⁷⁶. Qanunsuz həbslərə görə kompensasiyanın ödənilməsi səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməsi üçün həbsdə saxlanan şəxsə yekunda bəraət verilməsindən yaxud azad edilməsindən asılı olmamalıdır⁷⁷. Dövlət orqanları dövlətin qanunlarını həddən artıq rəsmiyyətçiliyə yolvermədən təfsir və tətbiq etməlidirlər⁷⁸. Məsələn, 5-ci Maddənin 5-ci bəndi həbsə alınan şəxsin hüquqları pozulduğuna görə dəyən zərəri göstərmək qabiliyyətindən asılı olaraq, Üzv Ölkələrin təzminat ödəmələrinə qadağa qoymasa da, qanunsuz həbs nəticəsində dəyən mənəvi zərəre dair dəlillərin tələb edilməsi zamanı həddən artıq rəsmiyyətçiliyin nümayiş etdirilməsi təzminat hüququ ilə ziddiyyət təşkil edir⁷⁹. Ödənen təzminatın məbləği oxşar hallarda Məhkəmə tərəfindən verilən təzminatın məbləğindən əhəmiyyətli dərəcədə az ola bilməz⁸⁰. Yekun olaraq, 5-ci Maddənin 5-ci bəndinə əsasən, məhkəmədən əvvəl həbs müddətinin yekun cəzanın müddətinə hesablanması kompensasiya hesab edilmir⁸¹.

⁷² *N.C. İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 24952/94, Böyük Palatanın 18 dekabr 2002-ci il tarixli qərarının 49-cü bəndinə nəzər salın.

⁷³ *A. və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, 229-cü bəndinə nəzər salın.

⁷⁴ *Ciulla İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 11152/84, 22 fevral 1989-cu il tarixli qərarın 44-cü bəndinə nəzər salın.

⁷⁵ *Dubovik Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 33210/07, 15 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarın 74-cü bəndinə nəzər salın.

⁷⁶ *Chitayev və Chitayev Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 59334/00, 18 yanvar 2007-ci il tarixli qərara nəzər salın.

⁷⁷ *Nechiporuk və Yonkalo Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 42310/04, 21 aprel 2011-ci il tarixli qərarın 231-ci bəndinə nəzər salın.

⁷⁸ *Houtman və Meeus Belçikaya qarşı*, Ərizə No. 22945/07, 17 mart 2009-cu il tarixli qərarın 44-cü bəndinə nəzər salın.

⁷⁹ *Danev Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 9411/05, 2 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarın 34-35-ci bəndlərinə nəzər salın.

⁸⁰ *Ganea Moldovaya qarşı*, Ərizə No. 2474/06, 17 may 2011-ci il tarixli qərara nəzər salın.

⁸¹ *Wloch Polşaya qarşı (2)*, Ərizə No. 33475/08, 10 may 2011-ci il tarixli qərarın 32-ci bəndinə nəzər salın.

Yaxşı təcrübə nümunələri

■ Rumniyada Cinayət Prosesual Məcəllənin 504-cü Maddəsi qanunsuz həbsə görə kompensasiya hüququnu nəzərdə tutur. Bu müddəaya əsasən, aşağıdakı şəxslər kompensasiya almaq hüququna malikdirlər: məhkum olunduqdan sonra bəraət alan şəxs, qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilən və ya azadlığı məhdudlaşdırılan şəxs, qanunla müəyyən edilmiş məhdudiyət başa çatdıqdan, amnistiya verildikdən yaxud cinayətin dekriminallaşmasından sonra azadlıqdan məhrum edilən şəxs. Azadlıqdan məhrum etmə yaxud azadlığın qeyri-qanuni olaraq məhdudlaşdırılması azadlıqdan məhrum etmə və ya azadlığın məhdudlaşdırılması tədbirini ləğv edən dövlət ittihamçısının qərarı, cinayət təqibinə xitam verən dövlət ittihamçısının qərarı, azadlıqdan məhrum etmə və ya azadlığın məhdudlaşdırılması tədbirini ləğv edən məhkəmənin qərarı, eləcə də, bəraətin verilməsi yaxud cinayət icraatına xitam verilməsi barədə yekun qərar əsasında sübuta yetirilməlidir. Məhkəmə həbsin qanunsuzluğu ilkin mərhələdə aşkarlandıqda bu hüquqi müdafiə vasitəsinin effektiv olduğunu hesab edir və vurğulayır ki, Konstitusiya Məhkəməsi Cinayət Prosesual Məcəllənin məhkəmə xətəlarının bütün formalarını əhatə edərək təfsir edilməli olduğunu hesab edir. Bundan əlavə, Mülki Məcəllənin cinayət məsuliyyəti ilə bağlı 998 və 999-cu maddələri və Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 5-ci bəndi məhkəmələr tərəfindən bilavasitə Cinayət Prosesual Məcəllədəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün tətbiq olunur⁸². Bununla belə, Məhkəmə qeyd etdi ki, həbsin qeyri-qanuniliyi barədə əvvəlcədən faktlar olmadıqda bu, hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsizliyinə dair əvvəlki müşahidələri sual altında qoymur⁸³.

■ Slovakiyada Dövlət Öhdəçiliyi Aktı səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən vurulmuş, eləcə də, həbsdə saxlama ilə əlaqədar olaraq yaranan maddi və mənəvi zərərlərə görə təzminat iddialarını tənzimləyir. Zərərlərə görə iddialar ümumi məhkəmələrin yurisdiksiyasına daxildir. Bundan əlavə, Konstitusiyanın 127-ci maddəsində nəzərdə tutulan digər bir prosedur Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 1-4-cü bəndlərində

⁸² *Tomulet Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No.1558/05, 16 noyabr 2010-cu il tarixli qərara nəzər salın.

⁸³ *Tomulet Ruminiyaya qarşı*, *Ogicã Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 24708/03, 27 may 2010-cu il tarixli qərarın 56-cı bəndinə; *Degeratu Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 35104/02, 6 iyul 2010-cu il tarixli qərarın 59-cü bəndinə nəzər salın.

nəzərdə tutulan hüquqların pozulması nəticəsində dəyən zərərə görə təzminat ödənilməsi ilə nəticələnmə bilər. Məhkəmə müəyyən şərtlərdə bu iki ölkədaxili qanun müddəalarının birləşməsinin Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin 5-ci bəndinin tələblərinə uyğun olduğunu müəyyən etmişdir⁸⁴.

iii. *Gizli həbs*

Fərdin gizli tutulması Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin kobud şəkildə pozulmasıdır⁸⁵. Həbsə alınan şəxsin saxlandığı yerin səlahiyyətli qurumlar tərəfindən açıqlanması məcburidir. Məhkəmə hesab edir ki, Konvensiyanın 5-ci Maddəsi dövlət orqanlarının qarşısına “yoxa çıxma riskindən müdafiə üçün səmərəli tədbirlər görmək, eləcə də, şəxs həbs edildikdən sonra bir daha görülməməsi barədə mübahisələndirilən iddialarla əlaqədar sürətli və səmərəli araşdırma aparmaq” tələbini qoyan müddəa kimi nəzərdən keçirilməlidir⁸⁶. Bundan əlavə, “şəxsin qohumları onun səlahiyyətli orqanların hərəkətləri səbəbindən yoxa çıxdığı barədə mübahisələndirilən iddia irəli sürərlərsə, 13-cü Maddədə nəzərdə tutulan səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi anlayışı müvafiq olduğu təqdirdə təzminat ödənilməsindən əlavə, məsuliyyət daşıyan şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə və cəzalandırılmasına imkan verən hərtərəfli və effektiv təhqiqatın aparılmasına, eləcə də, itkin düşən şəxsin qohumlarının istintaq prosedurlarına səmərəli çıxış əldə etmələrini nəzərdə tutur”. Məhkəmə hesab edir ki, “bu şərtlər altında, 13-cü Maddənin tələbləri 5-ci Maddə ilə Üzv Dövlətlərin üzərinə qoyulan, onların nəzarəti altında olan və müvafiq olaraq rifahına görə məsuliyyət daşıdıqları şəxsin yoxa çıxması ilə əlaqədar səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyindən daha genişdir”⁸⁷.

⁸⁴ *Loyka Slovakiyaya qarşı*, Ərizə No. 16502/09, 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərara nəzər salın.

⁸⁵ Məsələn, *Aslakhanova və digərləri Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 2944/06, 50184/07, 332/08 və 42509/10, 18 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 132-ci bəndinə nəzər salın.

⁸⁶ *Kurt Türkiyəyə qarşı*, 25 may 1998-ci il tarixli qərarın 124-cü bəndinə nəzər salın.

⁸⁷ *Kurt* tərəfindən qaldırılan iddia barəsində qərarın 140-cı bəndinə, *Er və digərləri Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 23016/04, 31 iyul 2012-ci il tarixli qərarın 111-ci bəndinə və *Timurtas Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 23531/94, 13 iyun 2000-ci il tarixli qərarın 111-ci bəndinə nəzər salın.

2. Azadlıqdan məhrum etmə kontekstində Konvensiyanın 3-cü Maddəsinin iddia edilən pozuntuları ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələri

Həbs şəraitinin qənaətbəxş olmaması yaxud azadlıqdan məhrum edilən şəxsə göstərilən rəftarla əlaqədar olaraq, azadlıqdan məhrum etmə kontekstində Konvensiyanın 3-cü Maddəsinin iddia edilən pozuntuları ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə Məhkəmə hesab edir ki, şəxsin birbaşa və müvafiq təzminat ala bilib-bilməyəcəyi nəzərə alınır, bu cür təzminat yalnız hüquqların dolayısı ilə müdafiəsindən ibarət olmamalıdır, bu o deməkdir ki⁸⁸, hüquqi müdafiə vasitəsi həbsdə saxlanılan şəxs üçün bilavasitə əlçatan olmalıdır⁸⁹. “Profilaktik və kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitələri birlikdə tətbiq edilməli və bir-birini tamamlamalıdır”⁹⁰. Kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitələri təklikdə qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Şəxs səlahiyyətli orqanlar tərəfindən həbsə alındığı təqdirdə, bu cür həbs zamanı baş verən xəsarət və ölüm halları ilə əlaqədar əsaslandırılmış faktiki prezumpsiyalar meydana çıxır və qənaətbəxş və inandırıcı izahat təqdim etmək üçün sübutetmə yükü səlahiyyətli orqanların üzərinə qoyula bilər⁹¹.

i. Profilaktik hüquqi müdafiə vasitələri

Məhkəmə hesab edir ki, ən yaxşı təzminat növü qeyri-insani yaxud alçaldıcı rəftarın göstərilməməsi hüququnun pozulmasının dərhal

⁸⁸ *Torreggiani və digərləri İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 43517/09, 8 yanvar 2013-cü il tarixli pilot qərarın 50-ci bəndinə nəzər salın.

⁸⁹ *Mandić və Jović Sloveniyaya qarşı*, Ərizə No. 5774/10 və 5985/10, 20 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarın 107-ci bəndinə nəzər salın. Bu işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, istənilən əsaslara görə, xüsusilə də, həbsxanada məhbus sıxlığı olduğuna görə məhbusun başqa həbsxanaya köçürülməsi tələbi yalnız həbsxananın səlahiyyətli işçiləri tərəfindən irəli sürülə bilindiylə halda, ərizəçinin bu cür hüquqi müdafiə vasitəsinə çatımı olmur və nəticə etibarilə, bu, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilmir.

⁹⁰ *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 42525/07 və 60800/08, 10 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarın 98-ci bəndinə nəzər salın.

⁹¹ Məsələn, *Salman Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 21986/93, Böyük Palatanın 27 iyun 2000-ci il tarixli qərarının 100-cü bəndinə nəzər salın.

dayandırılmasıdır⁹². Hüquqi müdafiə vasitəsi təcrübədə səmərəli olmalıdır, belə ki, iddia edilən pozuntu halının davam etməsinin qarşısını almalı və ərizəçinin həbsdə saxlanma şərtlərinin yaxşılaşdırılmasını təmin etməlidir⁹³. Bu prinsip, həmçinin, psixiatrik palatada saxlanma şəraitinə də tətbiq edilir⁹⁴. Xüsusilə də, ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən məhbusa adekvat qayğının göstərilməməsi ilə əlaqədar Konvensiyanın 3-cü Maddəsinin iddia edilən pozuntularına qarşı profilaktik hüquqi müdafiə tədbiri birbaşa və vaxtında yardım göstərilməsini təmin etməlidir⁹⁵. Bu cür yardım üçün tələb edilən operativlik səviyyəsi sağlamlıq probleminin xarakterindən asılıdır. Ölüm yaxud sağlamlıq üçün sağalmaz zərər təhlükəsi olduqda sürətli yardımın göstərilməsi daha zəruridir⁹⁶.

Hüquqi müdafiə vasitəsinin hüquqi baxımdan hansı növə aid olması həlledici amil deyil. Məsələn, qeyd edilmişdi ki, müəyyən hallar zamanı inzibati müdafiə vasitələri səmərəli ola bilər⁹⁷. Şikayətə baxılması üzrə cavabdehlik daşıyan dövlət orqanı iddia edilən pozuntuları yoxlamaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Həmin orqan Birləşmiş Krallıqda mövcud olan *Müstəqil Monitoring Komissiyası* və Niderlandda fəaliyyət göstərən *Şikayətlər üzrə Komissiya* kimi müstəqil qurum olmalıdır. Nəzarətədi orqan, həmçinin, şikayətinin iştirakı ilə şikayətləri təhqiq etmək, o cümlədən, icbari və icrası mümkün olan qərarlar vermək səlahiyyətinə malik olmalıdır⁹⁸.

Bundan əlavə, məhbusa qarşı tətbiq edilən inzibati intizam tədbirləri

⁹² *Torreggiani və digərləri İtaliyaya qarşı*, 96-cı bəndə nəzər salın.

⁹³ *Torreggiani və digərləri İtaliyaya qarşı*, 55-ci bəndə; *Cenbauer Xorvatiyaya qarşı (qərar)*, Ərizə No. 73786/01, 5 fevral 2004-cü il tarixli qərara; *Norbert Sikorski Polşaya qarşı*, Ərizə No. 17599/05, 22 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarın 116-cı bəndinə; *Mandić və Jović Sloveniyaya qarşı*, 116-cı bəndə nəzər salın.

⁹⁴ *Parascineti Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 32060/05, 13 mart 2012-ci il tarixli qərarın 38-ci bəndinə nəzər salın.

⁹⁵ *Čuprakovs Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 8543/04, 18 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 50-ci bəndinə; *Kadikis Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 62393/00, 4 may 2006-cı il tarixli qərarın 62-ci bəndinə; *Goginashvili Gürcüstana qarşı*, Ərizə No. 47729/08, 4 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarın 49-cu bəndinə nəzər salın.

⁹⁶ *Čuprakovs Latviyaya qarşı*, 53-55-ci bəndlərə nəzər salın.

⁹⁷ *Torreggiani və digərləri İtaliyaya qarşı*, 51-ci bəndə və *Norbert Sikorski Polşaya qarşı*, Ərizə No. 17599/05, 22 oktyabr 2009-cü il tarixli qərarın 111-ci bəndinə nəzər salın.

⁹⁸ Yuxarıda qeyd edilən *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 215-216-cı bəndlərə nəzər salın.

ilə əlaqədar vaxtında öz təsirini göstərə bilməyən hüquqi müdafiə vasitəsi qeyri-adekvat və səmərəsiz hesab edilir, intizam kamerasında saxlanılmanın gətirib çıxardığı nəticələri nəzərə alsaq, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi məhbusa məhkəmədə bu tədbirin formasını, mahiyyətini və eləcə də, səbəblərini mübahisələndirmək imkanı verməlidir⁹⁹. Şikayətçi ona qarşı tətbiq edilən sanksiya yerinə yetirilməzdən əvvəl bu sanksiyaya qarşı hüquqi müdafiə vasitəsinə malik olmalı¹⁰⁰ və nəticədə bu hüquqi müdafiə vasitəsi ən azından təxirəsalınmazlıq kimi təminatlara malik olmalıdır¹⁰¹.

Yaxşı təcrübə nümunələri

■ Yunanıstanda Cəzaların İcrası Məcəlləsi və Cinayət Prosesual Məcəllə məhbusların öz şəxsi vəziyyətləri ilə¹⁰² daha doğrusu, tibbi yardım göstərilməməsi nəticəsində sağlamlıq vəziyyətlərinin pisləşməsi iddiaları ilə əlaqədar şikayət vermələrinə imkan verən bir sıra hüquqi müdafiə vasitələrini nəzərdə tutur¹⁰³. Cinayət Prosesual Məcəllənin 572-ci Maddəsi şikayətin hökmlərin icrası və təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə məsul olan və həftədə bir dəfə həbsxanaya ziyarət etməli olan dövlət ittihamçısına yönləndirilməsini nəzərdə tutur. Bundan əlavə, Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 6-cı və 86-cı maddələri məhbusun həbsxana Şurasına müraciət etmək və zəruri olduğu təqdirdə, hökmün icrası üzrə məsul olan məhkəməyə şikayət vermək hüququnu təsdiq edir. Bununla belə, Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi təkcə öz şəxsi vəziyyəti ilə əlaqədar deyil, həm də ümumi məsələlərlə bağlı olan və bütün məhbuslara təsir edən həbsxana

⁹⁹ *Payet Fransaya qarşı*, Ərizə No. 19606/08, 20 yanvar 2011-ci il tarixli qərarın 133-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁰⁰ *Keenan Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 27229/95, 3 aprel 2001-ci il tarixli qərarın 127-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁰¹ Məsələn, *Plathey Fransaya qarşı*, Ərizə No. 48337/09 və 48337/09, 10 noyabr 2011-ci il tarixli qərarın 75-76-cı bəndlərinə nəzər salın. Məhkəmə bu iş üzrə bildirmişdir ki, mövcud hüquq müdafiə vasitələri sanksiya qüvvəyə minməmişdən əvvəl hakimin müdaxiləsinə imkan vermir.

¹⁰² *Mathloom Yunanıstana qarşı*, Ərizə No. 48883/07, 24 aprel 2012-ci il tarixli qərarın 48-50-cü bəndlərinə; *Tsivis Yunanıstana qarşı*, Ərizə No. 11553/05, 6 dekabr 2007-ci il tarixli qərarın 19-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁰³ *Nieciecki Yunanıstana qarşı*, Ərizə No.11677/11, 4 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 37-40-cü bəndlərinə nəzər salın.

şərtlərinin təsirinə məruz qalmasından şikayət etdikdə, bu hüquqi müdafiə vasitələri ərizçilərin şikayətlərinə tətbiq oluna bilməz¹⁰⁴.

■ Fransada məhbusların Konvensiya hüquqlarını pozan qərarları mübahisələndirmək imkanı verən hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyi bu cür qərarların qəbulunun (məsələn, tək hücrəli kamerada saxlanılma, dəfələrlə kameradan-kameraya köçürülmə, təkrar axtarışların aparılması) müvafiq olduqda qərarın ləğvi ilə nəticələn təxirəsalınmaz prosedurlar vasitəsilə inzibati məhkəmələrin baxışına verilməsi imkanından asılıdır¹⁰⁵.

■ 2003-cü ilin iyun ayından etibarən Rumıniyada Hökumətin 56/2003 sayılı Fövqəladə Sərəncamı həbsxana səlahiyyətliyərinin hər hansı davranışından məhkəməyə şikayət vermək hüququnu müəyyən etdi. Sərəncam daha sonra 275/2006 sayılı Qanunla əvəz edildi. Məhkəmə təsdiq etmişdir ki, məhbusun şikayəti adekvat qayğı və ərzaqla təminatla, eləcə də, tibbi müayinə, yazışmaq hüququ və məhbusun digər hüquqlarının təminatı üzrə çatışmazlıqlarla əlaqədar olduğu təqdirdə, həmin şikayət səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinə təqdim edir¹⁰⁶. Bu hüquqi müdafiə vasitəsi hətta Sərəncam qüvvəyə mindiyi tarixdə Məhkəmə tərəfindən həllini gözləyən ərizəyə münasibətdə səmərəli hesab edilmişdir. Lakin, məhkəmə işində verilən iddiaların ağırlığı (tibbi müalicənin olmaması və yazışma hüququna müdaxilə) müvafiq orqanlar tərəfindən dərhal tədbir görülməsini tələb edirdi. Bundan əlavə, Məhkəmə qeyd etdi ki, qəbul edildikdən əvvəl milli hüquq sistemində mövcud olan struktur problemlərinə son qoyan bu hüquqi müdafiə vasitəsi, xüsusilə, bu cür şikayətlərə görə birbaşa təzminatın təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məhkəmə hesab etdi ki, ölkədaxili səlahiyyətli orqanların vəziyyəti mümkün qədər tez qaydaya salmasına imkan vermək üçün qüvvəyə

¹⁰⁴ *Nisiotis Yunanıstan qarşı*, Ərizə No. 34704/08, 10 fevral 2011-ci il tarixli qərarın 29-cu bəndinə; *Samaras və digərləri Yunanıstan qarşı*, Ərizə No. 11463/09, 28 fevral 2012-ci il tarixli qərarın 48-ci bəndinə; *Mathloom Yunanıstan qarşı*, 49-cu bəndə; *Nieciecki Yunanıstan qarşı*, 41-ci bəndə nəzər salın.

¹⁰⁵ *Khider Fransaya qarşı*, Ərizə No. 39364/05, 9 iyul 2009-cu il tarixli qərarın 140-cı bəndinə; *Alboreo Fransaya qarşı*, Ərizə No. 51019/08, 20 yanvar 2011-ci il tarixli qərarın 185-ci bəndinə; *Payet Fransaya qarşı*, Ərizə No. 19606/08, 122-ci bəndinə; *El Shennawy Fransaya qarşı*, Ərizə No. 51246/08, 20 yanvar 2011-ci il tarixli qərarın 57-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁰⁶ *Dobri Rumıniyaya qarşı*, Ərizə No. 25153/04, 14 dekabr 2012-ci il tarixli qərara nəzər salın.

mindikdən sonra yeni tətbiq edilmiş prosedur çərçivəsində məhkəmə qarşısında şikayət vermək ərizəçinin marağındadır¹⁰⁷. Lakin Məhkəmə bir daha təkrar etdi ki, məhbuslardan ümumi həbs şəraiti, xüsusilə də, həbsxanada məhbusların sıxlığı iddiaları ilə əlaqədar olaraq hər hansı hüquqi müdafiə vasitəsinə müraciət etmələri tələb edilə bilməz¹⁰⁸.

■ Serbiyada həbsdə göstərilən səhiyyə xidmətlərinə dair şikayətlə əlaqədar, Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçi inzibati mexanizmə tam əməl etməli, daha sonra səlahiyyətli ölkədaxili məhkəmələrin müvafiq presedent hüququnun mövcudluğunu vurğulayan Cinayət Sanksiyalarının Tətbiqi haqqında 2005-ci il tarixli Qanun və İnzibati Mübahisələr haqqında 2009-cu il tarixli Qanunla təmin edilən məhkəmə araşdırması prosedurundan istifadə etmiş olmalı idi. Bundan əlavə, Məhkəmə bir daha qeyd etmişdir ki, konstitusiya şikayəti də prinsip etibarilə 7 avqust 2008-ci il tarixindən etibarən Serbiya hökumətinə qarşı qaldırılan bütün ərizələr, o cümlədən, həbsxanada göstərilən səhiyyə xidmətlərinə dair təcili şikayətlərlə bağlı ölkədaxili səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməlidir¹⁰⁹.

ii. Kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitələri

Ləyaqəti pozularaq həbsə alınan hər kəs kompensasiya almalıdır¹¹⁰. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, şikayətçi hələ də həbsdə saxlanıldığı hallarda sadəcə zərər səmərəli müdafiə vasitəsinə təqdim etmir, belə ki, kompensasiya onun həbs şəraitinə təsir etmir¹¹¹.

¹⁰⁷ *Petrea Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 4792/03, 29 aprel 2008-ci il tarixli qərarın 35-ci bəndinə, *Zarafim Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 24082/03, 13 mart 2012-ci il tarixli qərarın 35-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁰⁸ *Petrea Ruminiyaya qarşı*, 37-ci bənd, *Măciucă Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 25763/03, 26 may 2009-cu il tarixli qərarın 19-cu bəndinə, *Brândușe Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 6586/03, 7 aprel 2009-cu il tarixli qərarın 40-cı bəndinə, *Marian Stoicescu Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No 12934/02, 16 iyul 2009-cu il tarixli qərarın 19-cu bəndinə, *Leontiu Ruminiyaya qarşı*, Ərizə No. 44302/10, 4 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 47-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁰⁹ *Nasković Serbiyaya qarşı*, Ərizə No. 15914/11, 14 iyun 2011-ci il tarixli qərarın 61-ci bəndinə nəzər salın.

¹¹⁰ Yuxarıda qeyd edilən *Torreggiani və digərləri İtaliyaya qarşı*, 96-cı bəndə nəzər salın.

¹¹¹ 36-cı bəndə, xüsusilə də, *Iliev və digərləri Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 4473/02 və 34138/04, 10 fevral 2011-ci il tarixli qərarın 55-56-cı bəndlərinə nəzər salın.

Əgər kompensasiya iddiası Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə əsasən səmərəli hesab edilərsə, o, əqlabatan uğur perspektivinə malik olmalı və adekvat təzminat təmin etməlidir¹¹².

Səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin təmin olunduğunu hesab etmək üçün məhkəməyə inzibati orqanlara maddi kompensasiyanın ödənilməsi haqqında qərar vermə səlahiyyəti verən presedent hüququ daimi praktikaya çevrilməlidir¹¹³. Məhkəmə tərəfindən həddindən artıq rəsmiliyə yol verilməsi Hökumətə qarşı qaldırılan təzminat iddialarının səmərəliliyinin itirilməsi ilə nəticələnə bilər. Məhkəmə tərəfindən vurulmuş mənəvi zərərlə bağlı formal dəlillərin tələb edilməsi faktı hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsizliyinə səbəb ola bilər¹¹⁴.

Təzminat iddiası ilə bağlı məhkəmə proseslərində ərizəçilərin üzərinə həddən artıq sübutetmə yükü qoyulmamalıdır. Onlardan asanlıqla əldə edilən dəlillər, məsələn həbsdə saxlanma şəraitinin təfərrüatlı təsviri, şahid ifadələri və nəzarətədiçi orqanların cavablarını təqdim etmələri tələb edilə bilər. Daha sonra səlahiyyətli orqanlar pis rəftarla bağlı iddiaları araşdıracaqlar. Bu cür şikayətin araşdırılması üzrə prosesual normalar Konvensiyanın 6-cı Maddəsində nəzərdə tutulan ədalətli məhkəmə araşdırması prinsipinə uyğun olmalıdır və iddia əsaslandırıldığı təqdirdə, bu cür prosedurlara görə tələb olunan xərclər ərizəçinin üzərinə həddən artıq yük qoymamalıdır¹¹⁵. Hətta hüquqi müdafiə vasitəsi kompensasiyanın ödənilməsini asanlaşdırsa belə, xüsusən də, belə kompensasiya müvafiq orqanların səhvinin sübut edilməsindən asılı olduqda, uğurlu nəticə ehtimalı yaratmır¹¹⁶.

¹¹² *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 118-ci bəndə nəzər salın.

¹¹³ Yuxarıda qeyd edilən *Torreggiani və digərləri İtaliyaya qarşı*, 97-ci bəndə nəzər salın.

¹¹⁴ *Radkov Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 18382/05, 10 fevral 2011-ci il tarixli qərara və *Iovchev Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 41211/98, 2 fevral 2006-cı il tarixli qərara; həmçinin, *Georgiev Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 27241/02, 18 may 2010-cu il tarixli qərara nəzər salın. Məhkəmə sonuncu iş ilə əlaqədar təsdiq etdi ki, qanun dəymiş zərərə görə təzminat ödənilməsini nəzərdə tutur, buna görə də o, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilə bilər.

¹¹⁵ *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 228-ci bəndə nəzər salın.

¹¹⁶ Yuxarıda qeyd olunan - *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 113-cü bəndə; *Roman Karasev Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 30251/03, 81-85-ci bəndlərə; *Shilbergs Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 20075/03, 17 dekabr 2009-cu il tarixli qərarın 71-79-cu bəndlərinə nəzər salın.

Eynilə, ərizəçi həbs şəraitinin qəbul edilən standartlara uyğun olmadığını sübut etsə belə, məhkəmələr həbs şəraitinin səlahiyyətli orqanların nöqsanları ucbatından deyil, həbsxanalarda məhbus sıxlığı yaxud həbsxana sistemi üçün ayrılan maliyyə resurslarının qənaətbəxş olmaması kimi struktur problemləri ilə əlaqədar olaraq meydana çıxdığını bildirərək Dövləti bütün öhdəliklərdən azad edirsə, bu hallarda hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəli ola bilməz¹¹⁷. Nə də, müvafiq orqanlar öz öhdəliklərindən azad edən hallar olaraq, məhbusu təhqir etmək və ya alçatmaq niyyətinin olmamasına istinad edə bilməzlər¹¹⁸.

Mənəvi zərərlərə görə kompensasiya, prinsip etibarilə, əlçatan hüquqi müdafiə vasitələrindən biri olmalıdır¹¹⁹. Kompensasiyanın məbləği Məhkəmə tərəfindən oxşar məhkəmə işlərinə görə ödənen kompensasiyanın məbləği ilə oxşar olmalıdır, belə ki, kompensasiya məbləğinin azlığı hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsiz hesab edilməsi ilə nəticələnə bilər¹²⁰.

Məhkəmə qeyd etmişdir ki, əgər cəzanın azaldılması Konvensiyanın 3-cü Maddəsinin pozulmasına görə kompensasiya kimi tətbiq edilirsə, məhkəmələr pozuntunun baş verdiyini aydın şəkildə təsdiq etməli və cəzanı sürətli və ölçülən qaydada azaltmalıdırlar¹²¹. Əks təqdirdə, cəzanın azaldılması şəxsin hüquq pozuntusunun qurbanı statusunu aradan qaldırmayacaqdır¹²². Həmçinin, Məhkəmə qeyd etdi ki, qeyri-insani həbs şəraitinə görə cəza müddətinin avtomatik olaraq

¹¹⁷ *Skorobogatykh Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 4871/03, 22 dekabr 2009-cu il tarixli qərarın 17-18-ci və 31-32-ci bəndlərinə; *Artyomov Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 14146/02, 27 may 2010-cu il tarixli qərarın 16-18 və 111-112-ci bəndlərinə nəzər salın.

¹¹⁸ *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 117-ci bəndə; *Mamedova Rusiyaya qarşı*, 63-cü bəndə nəzər salın.

¹¹⁹ *McGlinchey və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 50390/99, 29 aprel 2003-cü il tarixli qərarın 62-ci bəndə; *Poghosyan və Baghdasaryan Ermənistanə qarşı*, Ərizə No. 22999/06, 12 iyun 2012-ci il tarixli qərarın 47-ci bəndinə; *Stanev Bolqarıstanə qarşı*, 218-ci bəndə nəzər salın.

¹²⁰ Yuxarıda qeyd olunan *Shilbergs Rusiyaya qarşı* işdə məhkəmələr kompensasiyanın məbləğini səlahiyyətli qurumların məsuliyyət dərəcəsini və onların maliyyə resurslarının azlığını nəzərə alaraq hesablamışdılar.

¹²¹ *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 225-ci bəndə nəzər salın.

¹²² *Dzelili Almaniya qarşı*, Ərizə No. 65745/01, 10 noyabr 2005-ci il tarixli qərarın 85-ci bəndinə nəzər salın.

azaldılması geniş miqyaslı tədbirlərin bir hissəsi hesab edilsə də, öz-öznlüyündə mövcud hüquqi müdafiə vasitələrinin qeyri-qənaətbəxş olması probleminin tam həllini təmin etməyəcək və həbsxanada məhbus sıxlığının əsl səbəblərinin aradan qaldırılmasına əsaslı dərəcədə töhfə verməyəcəkdir¹²³.

Yaxşı təcrübə nümunələri

■ Polşada həbsxanalarda məhbus sıxlığı məsələsi bir sıra prinsiplə qərarlara təkan vermişdir¹²⁴. 2007-ci ildə Polşa Ali Məhkəməsi ilk dəfə olaraq həbsxanada məhbus sıxlığı və ümumi həbs şəraiti nəticəsində əsas hüquqların pozulmasına görə kompensasiya ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq, məhbusların Hökumətə qarşı iddia qaldırmaq hüququnu təsdiq etdi. 2010-cu ildə Ali Məhkəmə bu prinsipi bir daha təsdiq etdi və həbsxana kamerasında qanunla müəyyən edilmiş minimum sahənin məhdudlaşdırılmasının əsaslandırılmasının mülki məhkəmələr tərəfindən yoxlanması və qiymətləndirilməsi üsullarına dair əlavə təlimatlar irəli sürdü. Nəticə olaraq, Strasburq Məhkəməsi hesab etmişdir ki, kompensasiya ödənilməsinə imkan yaradan hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi idi¹²⁵.

■ Məhkəmə, həmçinin, Fransada tətbiq edilən kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitəsinin əlçatan və adekvat olduğunu bildirmişdir, belə ki, presedent hüququnun inkişafı milli inzibati məhkəmələrin məhbusların həbsxana kamerasında qəbul edilmiş standartlara uyğun olmayan şəraitdə saxlanılmasının təzminat iddiasının qaldırılmasına rəvac verməsini qəbul etmələrinə vadar etmişdi¹²⁶.

¹²³ *Ananyev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 226-ci bəndə nəzər salın.

¹²⁴ *Latak Polşaya qarşı və Lominski Polşaya qarşı*, Ərizələr No. 52070/08 və 33502/09, 12 oktyabr 2010-cu il tarixli qərarlara və *Orchowski Polşaya qarşı* və *Norbert Sikorski Polşaya qarşı*, Ərizələr Nos. 17885/04 və 17559/05, 22 oktyabr 2009-cu il tarixli pilot qərarlara nəzər salın.

¹²⁵ *Latak Polşaya qarşı*, 80-ci bəndə nəzər salın.

¹²⁶ *Rhazali və digərləri Fransaya qarşı*, Ərizə No. 37568/09, 10 aprel 2012-ci il tarixli qərar nəzər salın; *Théron Fransaya qarşı*, Ərizə No. 21706/10, 2 aprel 2013-cü il tarixli; *Lienhardt Fransaya qarşı*, Ərizə No. 12139/10, 13 sentyabr 2011-ci il tarixli qərara nəzər salın.

B. Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində aparılan araşdırmalar

Konvensiya nəzəri və xəyali hüquqları deyil, praktiki və səmərəli hüquqları təmin etmək üçün nəzərdə tutulub¹²⁷. Bu baxımdan, Konvensiyanın 1-ci Maddəsinə uyğun olaraq, Üzv Dövlətin üzərinə qoyulan “öz yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etmək” ümumi öhdəliyi ilə birlikdə Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələri prosessual tələblər ehtiva edir. Səlahiyyətli orqanlar Konvensiyanın müddəalarını pozmaqla kifayətlənməməli, həm də 2-ci və 3-cü Maddələrin pozulmasına dair mübahisələndirilən iddia irəli sürüldüyü təqdirdə, buna görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə və cəzalandırılmasına yönələn səmərəli araşdırma aparmalıdırlar¹²⁸. Bu cür araşdırmanın məqsədi yaşamaq hüququnu müdafiə edən yerli qanunların səmərəli şəkildə tətbiqini və Dövlətin rəsmilərinin və ya orqanlarının cəlb olunduğu işlərdə onların öhdəliyi altında 3-cü Maddəyə zidd ölüm və rəftar hallarına görə məsuliyyət daşımalarını təmin etməkdir¹²⁹.

2-ci Maddədən irəli gələn prosessual öhdəlik səlahiyyətli orqanlar qarşısında məsələ qaldırılan kimi onların öz təşəbbüsləri ilə hərəkət etmələrini tələb edir, belə ki, onlar rəsmi şikayətin verilməsini yaxud hər hansı istintaq hərəkətinin aparılması məsuliyyətini öz üzərinə götürməyi şəxsin qohumlarının təşəbbüsünə buraxa bilməzlər¹³⁰. 3-cü Maddəyə əsasən yolverilməz rəftarın göstərilməsinə dair iddialar “mübahisələndirildikdə” prosessual öhdəlik meydana çıxır¹³¹.

¹²⁷ Bu prinsip *Airey İrlandiyaya qarşı* işdən sonra mütəmadi olaraq təsdiq olunur, Ərizə No. 6289/73, 9 oktyabr 1979-cu il tarixli qərarın 24-cü bəndinə nəzər salın.

¹²⁸ *McCann və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 18984/91, 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərara nəzər salın. Son zamanlarda *Mosendz Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 52013/08, 2-ci Maddə kontekstində təhqiqat öhdəliyi ilə əlaqədar 17 yanvar 2013-cü il tarixli qərarın 94-cü bəndinə nəzər salın, *Virabany Ermanistana qarşı*, Ərizə No. 40094/05, 3-cü Maddə kontekstində təhqiqat öhdəliyi ilə əlaqədar 2 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarın 161-ci bəndinə nəzər salın.

¹²⁹ *Al-Skeini və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 55721/07, 7 iyul 2011-ci il tarixli qərarın 163-cü bəndinə nəzər salın.

¹³⁰ *Al-Skeini və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, 165-ci bəndə; *Nihayet Arici və digərləri Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 24604/04 və 16855/05, 23 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarın 159-cu bəndinə nəzər salın.

¹³¹ *Chirifə Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 37147/02, 6 sentyabr 2007-ci il tarixli qərara

Bu öhdəlik, mübahisələndirilən faktlar Dövlətə aid olduqda, məsələn, dövlətin nümayəndələri tərəfindən güc tətbiq edilməsi, həbs¹³², asayışı qorumaq üçün keçirilən əməliyyatlar¹³³ yaxud silahlı münaqişələrlə əlaqədar olaraq tətbiq edilir¹³⁴. Bu, həmçinin “Dövlət məmurlarının və ya orqanların yol verdiyi səhlənkarlıq mühakimə səhvindən və ya diqqətsizlikdən kənara çıxdıqda tətbiq olunur, belə ki, sözügedən orqanlar mümkün nəticələri dərk edərək və onlara verilən səlahiyyətlərə məhəl qoymayaraq, qurbanın həyatına olan təhlükələri aradan qaldırmaq üçün zəruri və yetərli olan tədbirləri görməmişdi”¹³⁵. Prosesual öhdəlik, həmçinin, mübahisələndirilən faktlar fərdi şəxslərə aid olduqda, məsələn, məişət zorakılığı¹³⁶ və ya tibbi səhvlər¹³⁷ kontekstində tətbiq olunur; Məhkəmə təsdiq etmişdir ki, 2-ci və 3-cü Maddələr fərdi münasibətlərə də tətbiq olunur¹³⁸.

Araşdırma səmərəli olması üçün bir sıra tələblərə riayət olunmalıdır. Məsul şəxslər hadisələrə aidiyyəti olan şəxslərdən asılı olmamalıdır: bu təkcə iyerarxik və ya institusional əlaqənin olmamasını deyil, həm də praktiki mənada müstəqilliyi ehtiva edir¹³⁹.

nəzər salın.

¹³² Məsələn, *Carabulea Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 45661/99, 13 iyul 2010-cu il tarixli qərara nəzər salın.

¹³³ Məsələn, “*21 Dekabr 1989-cu il*” *Assosiasiyası və digərləri Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 33810/07, 24 may 2011-ci il tarixli qərara; *Giuliani və Gaggio İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 23458/02, Böyük Palatanın 24 mart 2011-ci il tarixli qərarına nəzər salın.

¹³⁴ Məsələn, *Isayeva Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 57950/00, 24 fevral 2005-ci il tarixli qərarın 180-ci və 210-cu bəndlərinə; *Al-Skeini və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, 164-cü bəndə nəzər salın.

¹³⁵ *Jasinskis Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 45744/08, 21 dekabr 2010-cu il tarixli qərarın 73-cü bəndinə nəzər salın; Bu iş polis nəzarəti altında saxlanılarkən polis tərəfindən bütün kommunikasiya vasitələrindən və tibbi yardımdan məhrum edilən eşitmə və danışıma qüsurlu yaralının ölümü ilə əlaqədar.

¹³⁶ Məsələn, *C.A.S. və C.S. Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 26692/05, 20 mart 2012-ci il tarixli qərara nəzər salın; İş fərdi şəxs tərəfindən öz övladına qarşı cinsi təcavüz edilməsi iddiası ilə əlaqədardır.

¹³⁷ *Silih Xorvatiyaya qarşı*, Böyük Palatanın 9 aprel 2009-cu il tarixli qərarının 154-cü bəndinə nəzər salın; İş növbətçi həkim tərəfindən təyin olunan dərmana qarşı allergik reaksiya nəticəsində xəstəxanada ölüm halı ilə əlaqədardır.

¹³⁸ Məsələn, *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı*, Böyük Palatanın 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərarına nəzər salın; İş müəllim tərəfindən şagirdin atasının qətlə yetirilməsi ilə əlaqədardır.

¹³⁹ *Anca Mocanu və digərləri Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 10865/09, 45886/07 və

Araşdırma operativ və hərtərəfli olmalı, səlahiyyətli qurumlar nə baş verdiyini aşkara çıxarmaq üçün ciddi səy göstərməli, istintaqı yekunlaşdırmaq yaxud öz qərarlarını əsaslandırmaq üçün tələsik yaxud əsassız nəticələrə əsaslanmamalıdır¹⁴⁰. Səlahiyyətli qurumlar insidentlə əlaqədar dəlillərin toplanmasını, o cümlədən, şahid ifadələrinin alınmasını və zərərçəkmişin sağlamlıq vəziyyətinin hərtərəfli yoxlanması üçün *məhkəmə-tibbi ekspertizasının* keçirilməsini təmin etmək üçün bütün zəruri addımları atmalıdırlar¹⁴¹. Araşdırma məsul şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə və cəzalandırılmasına yönəlməlidir, bu isə nəticə yox, vasitələr öhdəliyidir¹⁴². Zərərçəkmiş araşdırmada səmərəli şəkildə iştirak edə bilməli¹⁴³ və ya onun ailəsi öz qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün mümkün olduqca prosedura cəlb edilməlidir¹⁴⁴. Bundan əlavə, qəsd etmə irqi zəmində baş verdiyi təqdirdə, cəmiyyətin irqçiliyə qarşı qınağını bir daha təsdiq etmək zəruriliyini nəzərə alaraq, araşdırma səylə və qərəzsiz şəkildə həyata keçirilməlidir¹⁴⁵. Sonda bir daha qeyd etmək lazımdır ki, Dövlətlərin səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyi hətta təhlükəsizlik şərtləri ən ağır olduqda belə, o cümlədən, silahlı münaqişə şəraitində də tətbiq olunur¹⁴⁶.

32431/08, 13 noyabr 2012-ci il tarixli qərarın 221-ci bəndinə; *Jasinskis Latviyaya qarşı*, 74-81-ci bəndlərə nəzər salın.

¹⁴⁰ *El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı*, Ərizə No. 39630/09, 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 183-cü bəndinə; *Jasinskis Latviya qarşı*, 79-cu bəndə nəzər salın.

¹⁴¹ *Timofejevi Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 45393/02, 11 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 94-cü və 99-cu bəndlərinə nəzər salın; bu işdə Məhkəmə xüsusilə qeyd etdi ki, təqribən 10 dəqiqə davam edən məhkəmə tibbi yoxlamaları zamanı ərizəçinin sağlamlıq vəziyyətinin hərtərəfli yoxlanılması mümkünsüz görünür və *Vovruško Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 11065/02, 11 dekabr 2012-ci il tarixli qərarın 42-49-cu bəndlərinə nəzər salın, bu məhkəmə işində isə məhkəmə ekspertinin təhqiqatları yalnız sağlamlıq vəziyyəti haqqında tibbi rəyə əsaslanmış, ekspert ərizəçini şəxsən yoxlamamışdır.

¹⁴² *Savitskiy Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 38773/05, 26 iyul 2012-ci il tarixli qərarın 99-cu bəndə nəzər salın.

¹⁴³ *El-Masri “Keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı”*, 184-cü bəndə nəzər salın.

¹⁴⁴ *Seidova və digərləri Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 310/04, 18 noyabr 2010-cu il tarixli qərarın 52-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁴⁵ *Menson Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 47916/99, 6 may 2003-cü il tarixli qərara nəzər salın.

¹⁴⁶ Məsələn, *Isayeva Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 57950/00, 24 fevral 2005-ci il tarixli

Bundan əlavə, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinin iddia edilən pozuntularının kontekstində “Konvensiyanın 13-cü Maddəsi, müvafiq olduğu təqdirdə, təzminat ödənilməsindən əlavə, məsul olan şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə və cəzalandırılmasına imkan verən hərtərəfli və səmərəli istintaqın aparılmasını, o cümlədən, ərizəçinin istintaq proseduruna səmərəli çıxışının təmin olunmasını tələb edir”. Məhkəmə hesab edir ki, 13-cü Maddənin tələbləri Razılığa gələn Dövlətin 2-ci və 3-cü Maddə altında səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyindən daha genişdir¹⁴⁷.

İstintaq səmərəsiz olduqda, bu səmərəsizlik digər hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyini, o cümlədən, vurulmuş zərərə görə mülki iddia qaldırmaq imkanını azaldır¹⁴⁸. Məhkəmə faktiki olaraq hesab edir ki, məsul şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə və cəzalandırılmasına imkan verən səmərəli istintaq aparılmadıqda, kompensasiya tələbi də nəzəri və xəyali olur¹⁴⁹. Tibbi səhlənkarlıq halında mülki məhkəmə qarşısında qaldırılan iddia təklikdə və ya cinayət məhkəməsi qarşısında qaldırılan iddia ilə birlikdə müvafiq məsuliyyətləri müəyyən edə və zəruri olduğu təqdirdə, məsələn zərərə görə kompensasiya və məhkəmə qərarlarının dərəcə kimi istənilən müvafiq mülki sanksiyaların icrasını təmin edə bilər¹⁵⁰. Lakin tibbi məsuliyyət sözügedən şəxsin yol verdiyi tibbi səhvə əsaslanarsa, mülki iddianın uğurla nəticələnməsi üçün araşdırmanın səmərəli olması zəruridir.

qərarın 180-ci və 210-cu bəndlərinə; *Al-Skeini və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, 164-cü bəndə nəzər salın.

¹⁴⁷ Məsələn, şübhəli ölüm halı ilə əlaqədar *Isayev və digərləri Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 43368/04, 21 iyun 2011-ci il tarixli qərarın 186-187-ci bəndlərinə; *Angelova Bolqarıstana qarşı*, Ərizə No. 38361/97, 13 iyun 2002-ci il tarixli qərarın 161-ci bəndinə; *Mahmut Kaya Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 22535/93, 28 mart 2000-ci il tarixli qərarın 107-ci bəndinə və pis rəftar iddiaları ilə əlaqədar *El-Masri “Keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı”*, 255-ci bəndə; *Labita İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 26772/95, 6 aprel 2000-ci il tarixli qərarın 131-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁴⁸ Yuxarıda qeyd edilən *Isayev və digərləri Rusiyaya qarşı*, 189-cu bəndə nəzər salın.

¹⁴⁹ *El-Masri “Keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı”*, 261-ci bəndə; *Cobzaru Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 48254/99, 26 iyul 2007-ci il tarixli qərarın 83-cü bəndinə; *Carabulea. Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 45661/99, 13 iyul 2010-cu il tarixli qərarın 166-cı bəndinə; *Soare və digərləri Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 24329/02, 22 fevral 2011-ci il tarixli qərarın 195-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁵⁰ *Floarea Pop Rumuniyaya qarşı*, Ərizə No. 63101/00, 6 aprel 2010-ci il tarixli qərarın 38-ci bəndinə nəzər salın.

Odur ki, Məhkəmə pasiyentlərə vurulmuş zərərə görə kompensasiya baxımından daha səmərli hüquqi müdafiə vasitəsini təmin etmək məqsədlə həkimin məsuliyyəti ilə peşə təcrübəsi ilə bağlı risk anlayışı arasındakı əlaqənin əhəmiyyətini bir daha vurğulayır¹⁵¹.

Yaxşı təcrübə nümunəsi

■ Rumıniyanın hüquq sistemi istintaqın iddia edilən cinayətkarlara qarşı cinayət təqibin başlanıb-başlanmamasına dair qərar verən dövlət ittihamçısı tərəfindən aparılmasını nəzərdə tutur. Cinayət istintaqının dayandırılması barədə qərar qəbul edildiyi təqdirdə, Cinayət Prosesual Məcəllənin 278-ci Maddəsinə uyğun olaraq, məhkəməyə şikayət vermək olar; məhkəmə yerli qanunvericiliyin müddəalarını, eləcə də şahid ifadələri və tibbi rəylər daxil olmaqla sübutları araşdıraraq, cinayət təqibinin və digər istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə qərar verə bilər. Məhkəmə artıq təsdiq etmişdir ki, bu cür hüquqi müdafiə vasitəsi Konvensiyaya əsasən səmərəli hesab edilir¹⁵². Bundan əlavə, şəxsin yaşamaq hüququ qəsdən pozulmayıbsa, Mülki Məcəllənin 998-ci və 999-cu Maddələrinə əsasən verilən mülki iddia Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinin prosesual aspektinin pozulmasının tanınması ilə nəticələnmə bilər və müvafiq olaraq dəymiş zərər aradan qaldırıla bilər¹⁵³.

C. Ölkədən çıxarılma ilə əlaqədar ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 13-cü Maddəsi, 2-ci və 3-cü Maddələrlə birlikdə, tələb edir ki, sözügedən şəxs deportasiya edildiyi təqdirdə Konvensiyanın 3-cü Maddəsinə zidd olan rəftara məruz qalacağı yaxud Konvensiyanın 2-ci Maddəsində nəzərdə tutulan yaşamaq hüququnun pozulması riski ilə üzləşəcəyi barədə mübahisələndirilən şikayət irəli sürərsə, dayandırıcı hüquqi müdafiə vasitəsi ilə təmin

¹⁵¹ *Eugenia Lazar Rumıniyaya qarşı*, Ərizə No. 32146/05, 16 fevral 2010-cu il tarixli qərarın 90-91-cu bəndlərinə nəzər salın.

¹⁵² *Ciubotaru Rumıniya qarşı*, Ərizə No. 33242/05, 10 yanvar 2012-ci il tarixli qərarın 59-cu bəndinə; *Stoica Rumıniyaya qarşı*, Ərizə No. 42722/02, 4 mart 2008-ci il tarixli qərarın 105-109-cu bəndlərinə və *Chiriță Rumıniyaya qarşı*, Ərizə No. 37147/02, 29 sentyabr 2009-cu il tarixli qərarın 99-cu bəndinə nəzər salın.

¹⁵³ *Floarea Pop Rumıniyaya qarşı*, 47-ci bəndə; *Csiki Rumıniyaya qarşı*, Ərizə No. 11273/05, 5 iyul 2011-ci il tarixli qərara nəzər salın.

edilmək hüququna malikdir¹⁵⁴. Eyni prinsiplər 4 saylı Protokolun 4-cü Maddəsinə uyğun olaraq verilən şikayətlərə də tətbiq edilir¹⁵⁵.

Bunun əksinə olaraq, 13-cü Maddə ilə birlikdə Konvensiyada nəzərdə tutulmuş digər bir hüquqa istinad edildikdə, adətən, dayandırıcı təsirə malik hüquqi müdafiə vasitəsi tələb edilmir.

Hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəliliyi, həmçinin, səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən məsələyə xüsusi diqqət göstərilməsini¹⁵⁶, Konvensiyanın 3-cü Maddəsinə zidd olan rəftarın göstərilməsi riskinə əsas verən səbəblərin mövcud olması barədə iddiaların müstəqil və ciddi şəkildə araşdırılmasını¹⁵⁷, eləcə də, xüsusi operativlik göstərilməsini tələb edir. Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrinə əsaslanan şikayətlərin araşdırılması zamanı sözügedən şəxsin ölkədən çıxarılmanı əsaslandırmaq üçün nələr edə bildiyini və deportasiya edən Dövlətin qəbul etdiyi kimi milli təhlükəsizliyinə qarşı risklər nəzərə alınmamalıdır¹⁵⁸.

Səlahiyyətli orqanlar təcrübədə hüquqi müdafiə vasitələrini səmərəsiz və əlçatmaz etməməlidirlər. Məsələn, bu hal ölkədən çıxarılma hədsiz tələskənliklə həyata keçirildikdə baş verə bilər. Odur ki, Konvensiyanın 8-ci Maddəsi ilə birgə götürülməklə 13-cü Maddə ilə bağlı işlərdə Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin məhkəməyə müraciəti ilə deportasiya qərarının icrası arasındakı vaxt müddətinin qısa olması təcrübədə ərizəçinin arqumentlərinin araşdırılmasına və müvafiq olaraq deportasiyanın təxirə salınmasına əngəl törədir¹⁵⁹. Oxşar olaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin sığınacaq tələbinin rəddi barədə qərar çıxarıldıqdan sonra bir iş günü ərzində deportasiya edilməsi, təcrübədə onu rədd qərarından şikayət vermək imkanından məhrum edir (nəzəri olaraq bu cür şikayətin verilməsi mümkün olsa belə)¹⁶⁰.

¹⁵⁴ *De Souza Ribeiro Fransaya qarşı*, Ərizə No. 22689/07, Böyük Palatanın 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərarının 82-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁵⁵ *Conka Belçikaya qarşı*, Ərizə No. 51564/99, 5 fevral 2012-ci il tarixli qərarın 81-84-cü bəndlərinə nəzər salın.

¹⁵⁶ *Shamayev və digərləri Gürcüstana və Rusiyaya qarşı*, Ərizə No. 36378/02, 12 aprel 2005-ci il tarixli qərarın 448-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁵⁷ *Jabari Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 40035/98, 11 iyul 2000-ci il tarixli qərarın 50-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁵⁸ *Chahal Birləşmiş Krallığa qarşı*, Ərizə No. 22414/93, 150-151-ci bəndlərə nəzər salın.

¹⁵⁹ *De Souza Ribeiro Fransaya qarşı*, 95-ci bəndə nəzər salın.

¹⁶⁰ *Labsi Slovakiyaya qarşı*, Ərizə No. 33809/08, 15 may 2012-ci il tarixli qərarın

Bundan əlavə, Məhkəmə barələrində ölkədən çıxarılma haqqında qərar verilən şəxslərin əməl etməli olduqları prosedurlara səmərəli çatımını təmin etmək üçün yetərli olan informasiyanı və ya hüquqi yardım təqdim edən təşkilatlara çatım üçün informasiyanı əldə etmək hüququna təminat verilməsinin vacibliyini vurğuladı¹⁶¹; sığınacaqla bağlı müraciətin tərtib edilməsi zamanı tərcümə xidmətlərinin təmin edilməməsi qarşıya çıxan çətinlikləri daha da artırır¹⁶².

Sürətləndirilmiş sığınacaq prosedurları ilə əlaqədar Məhkəmə təsdiq etdi ki, onlar açıq-aşkar sui-istifadə məqsədi daşıyan və əsaslandırılmamış ərizələrə baxılmasını asanlaşdırma bilər və hesab etdi ki, ilkin ərizə normal sığınacaq proseduru kontekstində tam şəkildə araşdırılıbsa, sığınacaqla bağlı ərizənin prioritetlik qaydasında yenidən araşdırılması özü-özlüyündə həbsə alınmış xarici vətəndaşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsindən məhrum etmir¹⁶³. Lakin əgər prioritetlik qaydası ərizəyə yenidən baxılması kontekstində deyil, ilkin ərizəyə baxıldıqda tətbiq olunubsa, bu təmin edilən hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsizliyində çatışmazlıqlara gətirib çıxara bilər. Bu cür hüquqi müdafiə vasitələri nəzəri cəhətdən əlçatan olsa da, bir sıra halların məcmusu¹⁶⁴ onların təcrübədə çatımlılığını şübhə altında qoya bilər.

Yaxşı təcrübə nümunələri

- Fransada ölkədən çıxarılma haqqında qərara qarşı inzibati məhkəmələr və təyinat ölkəsi qarşısında tətbiq edilən tam dayandırıcı təsirə malik olan hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəliliyi Məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmişdir və Məhkəmə hesab edir ki, bu hüquqi müdafiə vasitəsi tam olaraq tükədilməlidir¹⁶⁵.

139-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁶¹ *Hirsi Jamaa və digərləri İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 27765/09, 23 fevral 2012-ci il tarixli qərarın 204-cü bəndinə; *M.S.S. Belçikaya və Yunanıstana qarşı*, Ərizə No. 30696/09, 21 yanvar 2011-cu il tarixli qərarın 304-309-cu bəndlərinə nəzər salın.

¹⁶² *I.M. Fransaya qarşı*, Ərizə No. 9152/09, 2 fevral 2012-ci il tarixli qərarın 145-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁶³ *Sultani Fransaya qarşı*, Ərizə No. 45223/05, 20 sentyabr 2007-ci il tarixli qərarın 64-65-ci bəndlərinə nəzər salın.

¹⁶⁴ *I.M. Fransaya qarşı*, 142-ci bəndə nəzər salın.

¹⁶⁵ *H.R. Fransaya qarşı*, Ərizə No. 647809/09, 22 sentyabr 2011-ci il tarixli qərarın 79-cu bəndinə; *R.N. Fransaya qarşı*, Ərizə No. 49501/09, 27 noyabr 2011-ci il tarixli qərara; *Mi. L. Fransaya qarşı*, Ərizə No. 23473/11, 11 sentyabr 2012-ci il tarixli

■ İsveçdə federal miqrasiya bürosunun prosedurları yekunlaşanaq bütün sığınacaq axtaranlar ölkədə qala bilirlər. Bu büronun qərarından daha sonra federal inzibati məhkəməyə şikayət vermək olar. Prinsipcə bu hüquqi müdafiə vasitəsi dayandırıcı təsirə malikdir: federal inzibati məhkəmə dayandırıcı təsiri bərpə edə bilər və federal miqrasiya bürosu tərəfindən dayandırıcı təsiri geri çəkməsindən asılı deyil¹⁶⁶.

■ İsveçdə əcnəbi vətəndaşların İsveçə daxil olmaq və orada qalmaq hüquqları ilə əlaqədar məsələlərə üç instansiya baxır: Miqrasiya İdarəsi, Miqrasiya Məhkəməsi və Miqrasiya Məsələləri üzrə Apellyasiya Məhkəməsi. Ərizəçilər Miqrasiya İdarəsi tərəfindən təyin edilmiş vəkil vasitəsilə bu qurumlar qarşısında təmsil edilmək hüququna malikdirlər. Bütün prosedurlar dayandırıcı təsirə malikdir. Apellyasiya şikayəti verildikdən sonra, ilk növbədə Miqrasiya Məsələləri üzrə Apellyasiya Məhkəməsi apellyasiya hüququnun olub-olmaması, yəni, işin araşdırılması üçün xüsusi səbəblərin olub-olmaması yaxud Miqrasiya Məsələləri üzrə Apellyasiya Məhkəməsinin gəldiyi nəticənin presedent əhəmiyyətinə malik olub-olmayacağı haqqında qərar verir. Apellyasiya üçün icazə verilsə, Miqrasiya Məsələləri üzrə Apellyasiya Məhkəməsi işin mahiyyəti üzrə həll edir. O, apellyasiya şikayəti verilən qərarın qanuniliyini və işin hallarını araşdırmaq üçün tam səlahiyyətə malikdir. Məhkəmə bunun səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi olduğunu hesab etdi¹⁶⁷. Bundan əlavə, yeni hallar əsasında, deportasiya və ya ölkədən çıxarılma əmrinin icrasına maneələr olduğunu güman etmək olarsa və bu hallara əvvəlcədən istinad etmək mümkün olmayıbsa və ya əcnəbi vətəndaş bu hallara istinad etmədiyinə dair üzrlü səbəblər göstərsə, Miqrasiya İdarəsi işə yenidən baxılması haqqında qərar qəbul edə bilər. İşə yenidən baxılması proseduru hərtərəfli olub, dayandırıcı təsirə malikdir. Məhkəmə həmçinin bunun səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi olduğunu hesab etdi¹⁶⁸.

D. Milli məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi ilə əlaqədar hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 6-cı Maddəsi ilə qorunan məhkəməyə səmərəli

qərarın 34-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁶⁶ *Reza Sharifi İsveçə qarşı*, Ərizə No. 69486/11, 4 dekabr 2012-ci il tarixli qərara nəzər salın.

¹⁶⁷ *Haji Hussein İsveçə qarşı*, Ərizə No. 18452/11, 20 sentyabr 2011-ci il tarixli qərara nəzər salın.

¹⁶⁸ *A.I. və digərləri İsveçə qarşı*, Ərizə No. 25399/11, 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərara nəzər salın.

qaydada çatım hüququ məhkəmənin qərarının gərəksiz gecikmələr olmadan icra olunmasını nəzərdə tutur. Məcburi qərarın icrasının əsassız olaraq gecikdirilməsi, buna görə də Konvensiyanın 6-cı Maddəsini poza bilər. Milli məhkəmələrin qərarlarının icrasının əsassız olaraq gecikdirilməsi həm də Konvensiyaya dair 1 Saylı Protokolun 1-ci Maddəsində nəzərdə tutulan mülkiyyətdən maneəsisiz istifadə hüququnu poza bilər. Hər hansı gecikmənin ağlabatanlığı qərarların icrası prosesinin mürəkkəbliyi, ərizəçinin və səlahiyyətli orqanların davranışları, məhkəmə tərəfindən təyin edilən təzminatın məbləği və növü nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir¹⁶⁹.

Milli məhkəmələrin qərarlarının, xüsusilə də, Dövlətə qarşı qərarların icra edilməməsi ilə əlaqədar pozuntular Məhkəmə tərəfindən ən çox müəyyən olunan pozuntu növlərindəndir. Bu cür pozuntular əsasən sistemə yaxud struktur problemlər nəticəsində meydana çıxır¹⁷⁰. Dövlət orqanlarına yaxud dövlət nəzarəti altında olan müəssisələrə və şirkətlərə qarşı çıxarılan yekun qərarların Konvensiyanın tələblərinə uyğun olaraq icrasını təmin etmək Dövlət öhdəliyidir. Maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı Dövlətin hərəkətsizliyinə bəraət qazandıran səbəb ola bilməz. Yekun qərarların tam və vaxtında icrasına əngəl törədən yaxud icrasının qarşısını alan amillər Dövlətin nəzarətindədirsə, həmin qərarların icrasına görə Dövlət məsuliyyət daşıyır¹⁷¹.

Məhkəmə bu hallarda, həmçinin, Konvensiyanın 13-cü Maddəsində nəzərdə tutulan səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququnun pozulduğunu da müəyyən edir. Məhkəmənin bu məsələlər ilə əlaqədar pilot qərarları yaxud digər prinsiplial qərarlar milli

¹⁶⁹ Məsələn, *Yuriy Nikolayevich Ivanov Ukraynaya qarşı*, Ərizə No. 40450/04, 15 oktyabr 2009 –cu il tarixli qərarın (“Ivanov”) 51-53-cü bəndlərinə nəzər salın.

¹⁷⁰ Nazirlər Komitəsinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərar və qəraradalarının icrasına nəzarət üzrə 5-ci illik hesabatına əsasən, 2011-ci ildə Nazirlər Komitəsinin icraatında Azərbaycanda, Bosniya və Herseqovində, Yunanıstanda, İtaliyada, Moldova Respublikasında, Rusiya Federasiyasında, Serbiyada və Ukraynada milli məhkəmələrin qərarlarının icra edilməməsi ilə əlaqədar meydana çıxan mühüm struktur problemləri və kompleks problemləri ehtiva edən həll edilməmiş məhkəmə işləri və işlər qrupu olmuşdur. Nazirlər Komitəsi, həmçinin son illərdə Albaniya, Xorvatiya və Gürcüstanda da mövcud olan bu cür problemləri nəzərdən keçirmişdi.

¹⁷¹ Məsələn, *Ivanovun işi*, 54-cü bəndə nəzər salın.

məhkəmələrin qərarlarının icra edilməməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri üçün zəruri olan xüsusiyyətlərə dair hərtərəfli və mötəbər təlimatı təmin edir. Nazirlər Komitəsinin qərarların icrasına nəzarəti kontekstində hazırlanmış bir sıra sənədlərdə də əlavə təlimatlar tapmaq olar¹⁷². Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri ilə sıx bağlıdır, bununla bağlı Nazirlər Komitəsi üzv Dövlətlər üçün tövsiyələr hazırlamış və yaxşı təcrübəyə dair Təlimat da ona əlavə edilmişdir¹⁷³.

i. Sürətləndirici hüquqi müdafiə vasitələri

Qərarların icrasını sürətləndirən hüquqi müdafiə vasitəsinə üstünlük verilməlidir. Məhkəmə özünün məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələri üzrə presedent hüququ ilə müqayisə apararaq¹⁷⁴, bildirmişdir ki, “qərarların vaxtında icrasını

¹⁷² “Milli məhkəmələrin qərarlarının icra edilməməsinə yaxud icrasının gecikdirilməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri” üzrə Dairəvi Masanın nəticələrinə (Strasburq, 15-16 mart 2010-cu il, sənəd CM/Inf/DH(2010)15), “Üzv Dövlətlərdə milli məhkəmələrin qərarlarının icra edilməməsi: Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi üçün ümumi tədbirlər” üzrə Dairəvi Masanın nəticələrinə (Strasburq, 21-22 iyun 2007-ci il, doc. CM/Inf/ DH(2007)33) və aşağıda verilən əlavə istinadlara nəzər salın.

¹⁷³ Nazirlər Komitəsinin 3 sayılı, 2010-cu il tarixli Tövsiyəsinə nəzər salın.

¹⁷⁴ *Məsələn, Scordino İtaliyaya qarşı (No. 1)*, Ərizə No. 36813/97, Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli qərarının 183-cü bəndinə nəzər salın: “Bir çox sahələrdə olduğu kimi burada da ən yaxşı həll yolu qeyd-şərtsiz qarşısını almaqdır. Məhkəmə bir neçə dəfə bəyan etmişdir ki, Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Konvensiyanı imzalayan ölkələr öz məhkəmə sistemlərini elə qurmalıdırlar ki, məhkəmələr işlərə ağılabatan müddət ərzində baxılması öhdəliyinə əməl edə bilsinlər. Ölkənin məhkəmə sistemində bununla əlaqədar çatışmazlıqlar olduqda, məhkəmə proseslərinin həddən artıq uzun sürməsinin qarşısını almaq üçün icraatın sürətləndirilməsini nəzərdə tutan hüquqi müdafiə vasitəsi ən səmərəli həll yoludur. Bu cür hüquqi müdafiə vasitəsi yalnız təzminat ödənilməsinə təmin edən hüquqi müdafiə vasitəsi ilə müqayisədə inkaredilməz üstünlüyə malikdir, belə ki, o eyni qəbildən olan məhkəmə prosesləri ilə əlaqədar sonrakı pozuntu hallarının qarşısını alır və məsələn, İtaliya qanunvericiliyinə əsasən tətbiq edilən kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitəsindən fərqli olaraq, pozuntu halını əməli olaraq aradan qaldırmaqla kifayətlənmir”. Həmçinin, Nazirlər Komitəsinin “Məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri” üzrə 3 sayılı, 2010-cu il tarixli Tövsiyəsinə və ona əlavə edilən “Yaxşı təcrübələrə dair Təlimat”a

təmin etməklə hüquq pozuntusunun qarşısını alan istənilən ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitəsi prinsipə mühüm əhəmiyyətə malikdir¹⁷⁵. Bununla belə, Dövlət milli məhkəmələr tərəfindən dövlət orqanlarına qarşı çıxarılan qərarların icra edilməməsi yaxud icrasının əsassız olaraq gecikdirilməsi ilə razılaşmamalı və bununla da məhkəmədə uğur qazanmış tərəfin bu cür vasitələrdən istifadə etməsinə vadar etməlidir. “Bu cür qərarların icra edilməsi öhdəliyi, ilk növbədə Dövlət orqanlarının üzərinə düşür; Dövlət qərarların icrası prosesini sürətləndirmək və beləliklə də, Konvensiyanın pozulmasının qarşısını almaq üçün milli hüquq sistemində mövcud olan bütün vasitələrdən istifadə etməlidir”¹⁷⁶.

İki məsələ arasındakı əlaqəni nəzərə alaraq, Nazirlər Komitəsinin məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri üzrə 3 saylı, 2010-cu il tarixli Tövsiyəsi (CM/Rec(2010)3) ilə müqayisə aparıla bilər. Analoji olaraq, beləliklə, Dövlətlər:

- milli məhkəmələrin qərarlarının ağlabatan müddətdə icrasını təmin etmək üçün bütün zəruri addımları atmalı;
- gələcəkdə Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin pozulması hallarının qarşısını almaq məqsədilə vaxtında icra edilməmə riski daşıyan qərarları və həmin qərarların icra edilməmə səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün mexanizmlərin mövcudluğunu təmin etməli;
- əsas sistemli problem milli məhkəmələrin qərarlarının icra edilməməsinə səbəb olarsa, bu problemin, eləcə də, onun fərdi hallara təsirinin aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməli olduğunu qəbul etməli;
- milli məhkəmələrin qərarlarının icra edilməsini sürətləndirmək üçün vasitələr yaratmaqla onların həddən artıq uzun sürməsinin qarşısını almalıdır.

Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarəti sürətləndirici hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə baxılması zəruri olan bir sıra spesifik cəhətləri xüsusilə qeyd etmişdir, məsələn:

nəzər salın.

¹⁷⁵ Məsələn, *Burdov Rusiyaya qarşı (No. 2)*, Ərizə No. 33509/04, 15 yanvar 2009-cu il tarixli qərarın 98-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁷⁶ *Yenə orada*.

- Adekvat normativ-hüquqi bazanın təmin edilməsi;¹⁷⁷
- Dövlətin potensial öhdəliklərini yerinə yetirə bilməsi üçün kifayət qədər maliyyə resurslarının təmin edilməsi;¹⁷⁸
- Daha icbari xarakter daşıyan tədbirlər vasitəsilə gecikmə hallarında Dövlət tərəfindən təminatın ödənilməsi öhdəliyinin təmin edilməsi;¹⁷⁹
- Qərarların icra edilməməsinə görə dövlət qulluqçularının və digər məsul şəxslərin effektiv məsuliyyətinin müəyyən edilməsi;¹⁸⁰
- Məhkəmə icraçıları sisteminin gücləndirilməsi;¹⁸¹
- Müvafiq olduğu təqdirdə, konstitusiya şikayətlərinin və digər hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyinin təmin edilməsi (həmçinin, bu sənədin IV bölməsinə nəzər salın).¹⁸²

Nazirlər Komitəsinin, eləcə də, Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyasının (CEPEJ) digər müvafiq sənədlərindən əlavə təlimatlar əldə edə bilərsiniz.¹⁸³

¹⁷⁷ Məsələn, Bosniya və Herseqovina ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2010)22, Rusiya ilə əlaqədar CM/ Inf/DH(2006)19rev3, Serbiya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2010)25, Ukrayna ilə əlaqədar CM/ Inf/DH(2007)30 sənədlərinə nəzər salın.

¹⁷⁸ Məsələn, Albaniya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2011)36, Gürcüstan ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2009)28, Rusiya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2006)19rev3, Ukrayna ilə əlaqədar SG/Inf/DH(2007)30 sənədlərinə nəzər salın.

¹⁷⁹ Məsələn, Rusiya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2006)19rev3, Ukrayna ilə əlaqədar CM/Inf/ DH(2007)30 sənədlərinə nəzər salın.

¹⁸⁰ Məsələn, Albaniya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2011)36, Gürcüstan ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2009)28, CM/Inf/DH(2006)19rev3 Rusiya ilə əlaqədar, Serbiya ilə əlaqədar CM/Inf/ DH(2010)25 sənədlərinə nəzər salın.

¹⁸¹ Məsələn, Gürcüstan ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2009)28, Ukrayna ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2007)30 sənədlərinə nəzər salın.

¹⁸² Məsələn, Albaniya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2011)36, Rusiya ilə əlaqədar CM/Inf/ DH(2006)19rev3, Serbiya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2010)25 sənədlərinə nəzər salın.

¹⁸³ Xüsusilə də, Nazirlər Komitəsinin Üzv Dövlətlərə “İnzibati hüquq sahəsində inzibati və məhkəmə qərarlarının icrası” üzrə 2003-cü il tarixli, 16 sayılı Təvsiyəsinə, “Qərarların icrası” üzrə 2003-cü il tarixli, 17 sayılı Təvsiyəsinə və Avropa Şurasının “Qərarların icrası” üzrə mövcud Təvsiyələrinin (doc. CEPEJ (2009)11REV2) daha yaxşı tətbiqinə dair CEPEJ Təlimatlarına nəzər salın.

ii. Kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitələri

Məhkəmə qəbul edir ki, sürətləndirici hüquqi müdafiə vasitələrinə üstünlük verilsə də, Dövlətlər yalnız kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitəsini də tətbiq edə bilər və bu hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəsiz hesab edilmir. Bu cür hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəliliyi aşağıdakı tələblərə cavab verməsindən asılıdır:

- kompensasiya iddiasına əqləbatan müddətdə baxılmalıdır;
- kompensasiya təxirəsalınmadan və kompensasiya ödənilməsi barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən etibarən 6 ay ərzində ödənilməlidir;
- kompensasiya haqqında iddianı tənzimləyən prosessual normalar Konvensiyanın 6-cı Maddəsində nəzərdə tutulan ədalətlik prinsipinə uyğun gəlməlidir;
- iddiaçının davranışına bəraət verildiyi təqdirdə məhkəmə xərcləri üzrə qaydalar, onun üzərinə həddən artıq çox yük qoymamalıdır;
- kompensasiyanın məbləği oxşar məhkəmə işləri üzrə Məhkəmə tərəfindən təyin edilən məbləğlərlə müqayisədə olduqca əsassız olmamalıdır.¹⁸⁴

Güclü, lakin təkzib oluna bilən belə bir prezumpsiya mövcuddur ki, məhkəmə proseslərinin həddən artıq uzun sürməsi mənəvi zərərin vurulmasına səbəb olur. Bu prezumpsiya xüsusilə də Dövlət tərəfindən ona qarşı çıxarılan qərarın icrasının həddən artıq gecikdirilməsi zamanı özünü daha çox doğruldu.¹⁸⁵

Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarəti kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə bir sıra spesifik cəhətlərin nəzərə alınmalı olduğunu vurğulayır, belə ki, gecikdirilmiş ödənişlər avtomatik olaraq indeksləşdirilməli və gecikmələrə görə cərimə faizi ödənilməlidir.¹⁸⁶

Qeyd etmək olar ki, Məhkəmə Dövlətin “öz hüquq sisteminə, adət-ənənələrinə və ölkədəki yaşayış səviyyəsinə uyğun olaraq” ölkədaxili

¹⁸⁴ *Ivanovun işi* üzrə qərarın 99-cu bəndinə nəzər salın.

¹⁸⁵ *Yenə orada*, 100-cü bəndə nəzər salın.

¹⁸⁶ Məsələn, Gürcüstan ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2009)28, Rusiya ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2006)19rev3, Ukrayna ilə əlaqədar CM/Inf/DH(2007)30 adlı sənədlərə nəzər salın.

kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitəsini yaratmaq üçün ona geniş mülahizə sərbəstliyi verir.¹⁸⁷ Bu baxımdan, Məhkəmə icraatın uzunluğu ilə bağlı səmərəli ölkədaxili kompensasiya edici hüquqi müdafiə vasitəsi ilə əlaqədar qəbul etmişdir ki, “yerli məhkəmələr üçün digər zərər növlərinə görə ölkə daxilində ödənilən təzminatların məbləğinə istinad etmək... və bu, oxşar işlər üzrə Məhkəmənin təyin etdiyi məbləğdən aşağı təzminatın təyin edilməsi ilə nəticələnsə belə, daxili inamlarına etibar etmək daha asan olar”.¹⁸⁸

Yaxşı təcrübə nümunəsi

■ 2012-ci ildə Serbiyada Konstitusiya Məhkəməsi müflisləşmə prosedurlarına məruz qalan ictimai müəssisəyə qarşı çıxarılan yekun qərarla nəzərdə tutulan məbləğin Dövlət maliyyəsi hesabına ödənilməsi barədə qərar vermək üçün öz presedent hüququnu Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququna uyğunlaşdırmışdır. Nəticədə, Məhkəmə əvvəllər səmərəsiz saydığı konstitusiya şikayətlərinin həmin vaxtdan etibarən bu cür işlərdə səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinə çevrildiyini müəyyən etmişdir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ *İvanovun işi* üzrə qərarın 99-cu bəndinə nəzər salın.

¹⁸⁸ Məsələn, *Apicella İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 64890/01, Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli qərarının 78-cü bəndinə nəzər salın.

¹⁸⁹ *Marinković Serbiyaya qarşı*, Ərizə No. 5353/11, 29 yanvar 2013-cü il tarixli qərarın 59-cu bəndinə nəzər salın.

IV. Ümumi ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 13-cü Maddəsinin kontekstində ümumi hüquqi müdafiə vasitəsi Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqların yaxud azadlıqların dövlət orqanı tərəfindən pozulmasını kompensasiya etmək üçün nəzərdə tutulan, xüsusilə, hər hansı faktiki və ya hüquqi kontekstdə tətbiq edilməyən hüquqi müdafiə vasitəsidir. Konvensiyanın 13-cü Maddəsi Dövlətlərin hüquqları və azadlıqları pozulan hər kəsin səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi ilə təmin edilməsi öhdəliyini nəzərdə tutsa da, Üzv Dövlətlərdən ümumi müdafiə vasitəsini təmin etməyi tələb etmir.

Daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin Konvensiyanın 13-cü Maddəsi baxımından səmərəli olub-olmaması məsələsinə tətbiq edilən ümumi prinsiplər həmçinin, ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyinin müəyyən olunmasında tətbiq edilir.¹⁹⁰ Geniş mənada bu o deməkdir ki, ümumi hüquqi müdafiə vasitələri səmərəli, qənaətbəxş və əlçatan olmalıdır (təfərrüatlı məlumatı II bölmədən oxuya bilərsiniz).

Ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin iki mühüm növünü fərqləndirmək olar: bir tərəfdən, bir sıra Üzv Dövlətlərdə fərdlərin hakim qarşısında çəkişmə zamanı Konvensiyanın müddəalarına istinad etməsi mümkünlüyü; ikincisi isə konstitusiyaya şikayətləridir.

Ümumi hüquqi müdafiə vasitəsinin bir formasını o faktda görmək olar ki, məhkəmədə işə baxılarkən bir sıra, hətta bütün məhkəmələr və tribunallar tərəfindən tətbiq edilən hüquq normalarının mənbəyi kimi Konvensiyaya istinad edilə bilər.¹⁹¹ Bu cür sistem Konvensiya

¹⁹⁰ Məsələn, *Sürmeli Almaniya qarşı*, Ərizə No. 75529/01, Böyük Palatanın 8 iyun 2006-cı il tarixli qərarının 97-101-ci bəndlərinə nəzər salın.

¹⁹¹ Bu növdən olan hüquqi müdafiə vasitələri Avstriyada (Avstriyada Konvensiya

hüququ məsələləri ilə bağlı daha yüksək instansiyalı məhkəmələrə müraciət etmədən və zəruri olduğu təqdirdə, şikayətin qalan hissəsi yüksək instansiyalı milli məhkəmələr tərəfindən baxıldığı halda, Konvensiya hüquqlarının pozulması iddialarının məhkəmə icraatının ilkin mərhələsində həll edilməsinə imkan verir.

Qeyd etmək olar ki, Məhkəmə tərəfindən səmərəsiz hesab edilən yaxud rəsmən elan edilməyən konstitusional və ya qanunverici əsasə malik digər hüquqi müdafiə vasitələri belə, hüquq pozuntularına dair bir sıra şikayətləri həll edə bilər.

A. Konstitusiya şikayətləri

Əksər üzv Dövlətlərdə ölkə konstitusiyası ilə qorunan hüquqların pozulması iddiası ilə milli konstitusiya məhkəməsinə müraciət etmək mümkündür.¹⁹² Ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin bu növü ölkə səviyyəsində şikayətə baxılması üçün məhkəməyə müraciəti təmin etməklə yanaşı, həm də ölkə səviyyəsində qorunan hüquqların təfsir və tətbiqində sistemliliyin və inkişafın təmin edilməsinə, nəticə etibarilə, hüquqların daha yaxşı qorunmasına kömək edir. Konstitusiya məhkəməsi daha sonra Strasburq məhkəməsi qarşısında qaldırılan fərdi işlər üzrə çıxardığı qərarlarla milli və Avropa

konstitusiya statusuna malik olduğundan, Avstriyanın dövlət orqanları və məhkəmələri Konvensiyanı və Məhkəmənin presedent hüququnu nəzərə almalıdırlar), İrlandiyada (Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası üzrə 2003-cü il tarixli Aktın 3-cü Bölməsi; bu hüquqi müdafiə vasitəsi başqa hüquqi müdafiə vasitəsi mövcud olmadıqda Dairə Məhkəmələri və Ali Məhkəmədə tətbiq edilir və bu baxımından yardımçı hesab edilir), Niderlandda (Mülki Məcəllənin 6:162-ci Maddəsi), Norveçdə (1999-cu ildə qəbul edilən “Norveç Qanunvericiliyində İnsan Hüquqlarının Mövqeyinin Gücləndirilməsi Aktı, 3-cü Bölmə), Birləşmiş Krallıqda (1998-ci ildə qəbul edilən İnsan Hüquqları Aktı, 8-ci Bölmə) da mövcuddur.

¹⁹² Məsələn, Bosniya və Hersoqovina, Xorvatiya, Çex Respublikası, Almaniya, Latviya, Serbiya, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya və Türkiyədə olduğu kimi. (2008-ci ildə Qanun vasitəsilə Demokratiya uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) tərəfindən aparılan müqayisəli təhqiqat Albaniya, Andorra, Avstriya (“qismən”), Azərbaycan, Xorvatiya, Çex Respublikası, Kipr, keçmiş Makedoniya Yuqoslav Respublikası, Gürcüstan, Almaniya, Macarıstan, Lixtenşteyn, Monteneqro (“yalnız inzibati məsələlərdə”), Malta, Polşa, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsveçrə və Ukraynada “konstitusiya şikayətlərinin və digər oxşar hüquqi müdafiə vasitələri”nin mövcud olduğunu müəyyənlədirmişdir (7 noyabr 2008-ci il tarixli doc. CDL-JU(2008)026 adlı sənədə nəzər salın).

səviyyəsində məhkəmələrarası dialoqda bilavasitə iştirak edir. Bu iki aspekt (hüquqi müdafiə vasitəsinin təmin edilməsi və Konvensiyadakı hüquqların pozulmasına dair iddiaların ən yüksək milli səviyyədə məhkəmədə baxılması) bütövlükdə Konvensiya sistemi çərçivəsində subsidiarlıq prinsipinin səmərəli işləməsinə töhfə verir.

Ümumi hüquqi müdafiə vasitələri həmçinin, xüsusi hüquqi müdafiə vasitəsi mövcud olmadıqda, Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə əsasən “hüquq və azadlıqları pozulan hər kəsin” (vurğu əlavə edilir) səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi ilə təmin etmək tələbinə cavab vermək üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin təmin edilməsi hallarında mühüm rol oynayır. Məsələn, bir sıra Üzv Dövlətlər tətbiq edilən digər hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi qaydasından istisna hesabına, faktiki olaraq, ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması hüququnun (Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi) iddia edilən pozuntularına qarşı ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitəsi kimi konstitusiya şikayətlərindən istifadə edir.

Fiziki, bəzi hallarda isə hüquqi şəxslərin¹⁹³ konstitusiya ilə qorunan hüquqlarının səlahiyyətli dövlət orqanlarının hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində pozulması ilə əlaqədar olaraq ölkənin konstitusiya məhkəməsinə müraciət etmələri üçün bir sıra üzv Dövlətlərin konstitusiyaları şikayət (yaxud apellyasiya şikayəti) prosedurlarının bəzi formalarını müəyyən etmişdir. Konstitusiya ilə qorunan hüquqlar açıq-aşkar Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlara daxil olduqda yaxud mahiyyət etibarilə onlara uyğun gəldikdə, bu cür hüquqi müdafiə vasitələri Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə uyğun olaraq səmərəli hesab edilir.¹⁹⁴ Məhkəmə bəyan etmişdir ki, “əsas insan hüquqlarını və azadlıqlarını konstitusiya vasitəsilə qoruyan hüquq sistemlərində bu müdafiənin dərəcəsini yoxlamaq öhdəliyi zərərçəkən şəxsin üzərinə düşür”.¹⁹⁵

Bu cür hüquqi müdafiə vasitəsinin qanuni tətbiq sahəsində mövcud

¹⁹³ Məsələn, Avstriya, Bosniya və Herseqovina, Çex Respublikası, Latviya, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, Sloveniya və Türkiyədə olduğu kimi.

¹⁹⁴ *Apostol Gürcüstana qarşı işdə* (Ərizə No. 40765/02, 28 noyabr 2006-cı il), Məhkəmə bildirmişdir ki, “müvafiq ölkədaxili konstitusiya müddəalarından heç biri məcburi qərarların icra edilməməsinə qarşı təminatlar nəzərdə tutmur, bu təminatlar isə ən azından Məhkəmənin presedent hüququnda işləni b hazırlanmış təminatlarla *uzaqdan müqayisə edilə biləndir*” (kursivlər əlavə edilir, 38-ci bənd).

¹⁹⁵ Məsələn, *Vinčić və digərləri Serbiyaya qarşı*, Ərizə No. 44698/06 və s., 1 dekabr 2009-cu il tarixli qərarın 51-ci bəndinə nəzər salın.

olan məhdudiyətlər bir sıra hallarda onun Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə uyğun olaraq səmərəsiz olması ilə nəticələnə bilər. Məsələn, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, iddia edilən hüquq pozuntuları tətbiq edilən hüquq normalasının konstitusiyaya zidd olmasından deyil (konstitusiyaya məhkəməsinin yurisdiksiyasına aid olan məsələdir), mahiyyətə konstitusiyaya zidd olmayan hüquq normalasının yanlış təfsirindən yaxud tətbiqindən (Konstitusiyaya məhkəməsinin yurisdiksiyasına aid olmayan məsələdir) qaynaqlandığı təqdirdə, fərdlərin şikayətlərinin konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən araşdırılması səmərəsiz olur.¹⁹⁶ Oxşar olaraq, adi məhkəmələrin qərarları ilə deyil, hüquq normaları ilə bağlı verilən konstitusiyaya şikayətləri əslində adi məhkəmələrin qərarları ilə bağlı olduqda, konstitusiyaya şikayəti Konvensiyanın 35-ci Maddəsinə əsasən hüquqi müdafiə vasitəsi kimi səmərəsiz hesab edilir.¹⁹⁷

Konstitusiyaya şikayətləri bir qayda olaraq subsidiar xarakter daşıyır: Belə ki, ərizəçi konstitusiyaya şikayətini verməmişdən əvvəl ümumi məhkəmələr qarşısında bütün əlçatan və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini tükətməlidir. Bir sıra hallarda, məsələn, ərizəçi üçün ciddi və bərpası mümkün olmayan zərərlərin baş vermə ehtimalı olarsa,¹⁹⁸ yaxud şikayətin xüsusi növləri üzrə ümumi məhkəmələrdə icraatın həddən artıq uzun sürməsi ilə əlaqədar bu qaydadan istisnalar ola bilər.¹⁹⁹ Bununla belə, subsidiarlıq prinsipinin tətbiqi üsulu konstitusiyaya şikayətinin Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə uyğun olaraq səmərəliliyinə maneə yarada bilər. Məsələn, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, Ali Məhkəmənin Sədrinə əlavə kassasiya şikayəti ilə müraciət olunmasını ehtiva edən hüquqi müdafiə vasitəsinin tükədilməsinə dair ölkədaxili tələb, bu hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəsiz olduğundan, konstitusiyaya şikayətinin çatımlığına maneə yaradır.²⁰⁰ Məhkəmə digər bir işdə müəyyən etmişdir ki,

¹⁹⁶ *Savics Latviyaya qarşı*, Ərizə No. 17892/03, 27 noyabr 2012-ci il tarixli qərarın 113-115-ci bəndlərinə, həmçinin, *Dorota Szott-Medynska Polşaya qarşı*, Ərizə No. 47414/99, 9 oktyabr 2003-cü il tarixli qəbul qərarına nəzər salın.

¹⁹⁷ Məsələn, *Rolim Comercial, S.A. Portuqaliyaya qarşı*, Ərizə No. 16153/09, 16 aprel 2013-cü il tarixli qərara nəzər salın.

¹⁹⁸ Geniş yayılmış bu növ üzrə istisnalara Azərbaycan, Almaniya, Latviya və Sloveniyada təsadüf edilir.

¹⁹⁹ Məsələn, Xorvatiya və Serbiyada olduğu kimi.

²⁰⁰ *İsmayilov Azərbaycana qarşı*, Ərizə No. 4439/04, 17 yanvar 2008-ci il tarixli qərarın 39-40-cı bəndlərinə nəzər salın.

konstitusiyaya şikayətinin tətbiq dairəsinin Ali Məhkəmə qarşısında mübahisələndirilən hüquq məsələləri ilə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutan ölkədaxili tələb konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən “ərizəçinin iddialarına mahiyyəti üzrə baxılmasına faktiki maneə yaratmışdır.”²⁰¹ Ərizəçinin hüquqları “kobudcasına pozulduqda” və pozuntu onun üçün “ciddi və bərpaedilməz zərərlərə” gətirib çıxardıqda, eləcə də, bu şərtlərin təfsirinə və tətbiqinə dair qənaətbəxş presedent hüququ olmadığı təqdirdə, Konstitusiyaya Məhkəməsi bu şikayəti qəbul etmək səlahiyyətinə malikdirsə, konstitusiyaya şikayəti ərizəçinin işi üzrə tam müəyyənliklə səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilə bilməz.²⁰²

Ümumiyyətlə, konstitusiyaya şikayəti səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməsi üçün şəxslərə bilavasitə çatımlı olmalıdır. Beləliklə, Məhkəmə İtaliyada mövcud olan müstəsna konstitusional hüquqi müdafiə vasitəsini səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi kimi qəbul etməkdən imtina etmişdir, belə ki, burada yalnız hakim ya *vəzifəsindən* irəli gələrək, ya da *tərəflərdən* birinin tələbi ilə konstitusiyaya məhkəməsinə müraciət edə bilər: “İtaliya hüquq sistemində fərdi şəxs qanunun konstitusiyaya uyğunluğunun araşdırılması üçün birbaşa konstitusiyaya məhkəməsinə müraciət etmək hüququna malik deyil. Yalnız işə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə ya öz təşəbbüsü ilə, ya da tərəflərdən birinin tələbi əsasında konstitusiyaya məhkəməsinə müraciət edə bilər. Müvafiq olaraq, bu cür tətbiq edilən hüquqi müdafiə vasitəsi Konvensiyanın 35-ci Maddəsinə əsasən tükəndirilməsi tələb olunan hüquqi müdafiə vasitəsi ola bilməz”.²⁰³ Vacibdir ki, Konstitusiyaya məhkəməsi qarşısında tətbiq edilən hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəli qərarların qəbul edilməsinə təminat versin. Qərar qəbulunun qeyri-mümkünlüyünə qarşı

²⁰¹ *Zborovsky Slovakiyaya qarşı*, Ərizə No. 14325/08, 23 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarın 51-54-cü bəndlərinə nəzər salın.

²⁰² *Horvat Xorvatiyaya qarşı*, Ərizə No. 51585/99, 26 iyul 2001-ci il tarixli qərarın 41-44-cü bəndlərinə nəzər salın. (Diqqət: Sonradan Xorvatiyanın qanunvericiliyində dəyişiklik edilərək qanun pozuntusunun ağırlığından və ya nəticələrindən asılı olmayaraq, məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsinə qarşı digər hüquqi müdafiə vasitələrini əvvəlcədən tükətmədən konstitusiyaya şikayətlərinin verilməsinə icazə verilmişdir. *Slaviček Xorvatiyaya qarşı*, Ərizə No. 20862/02, 4 iyul 2002-ci il tarixli qəbul qərarına nəzər salın).

²⁰³ *Immobiliare Saffi İtaliyaya qarşı*, Ərizə No. 22774/93, Böyük Palatanın 28 iyul 1999-cu il tarixli qərarının 42-ci bəndinə nəzər salın. Həmçinin, *I.R.S. Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 26338/95, 28 yanvar 2003-cü il tarixli qərara nəzər salın.

təminatların olmaması yaxud çatışmazlığı nəticəsində Məhkəmə qərar çıxara bilmirsə, bu, “məhkəməyə çatım hüququnun mahiyyətinin [məhdudlaşdırılması] və ərizəçinin konstitusiya şikayətinə baxılması hüququndan [məhrum edilməsi]” ilə nəticələnir.²⁰⁴

Konstitusiyaya şikayətinin Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə uyğun olaraq səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməsi üçün o, həmçinin, hüquq pozuntusunun səmərəli şəkildə kompensasiya edilməsini təmin etməlidir. Buna görə də, konstitusiyaya məhkəməsinə bir sıra səlahiyyətlər verilə bilər. Buraya bir çox hallarda hüquq pozuntusunun baş verdiyini bəyan etmək,²⁰⁵ mübahisələndirilən qərarı, tədbiri və fəaliyyəti ləğv etmək²⁰⁶, hüquq pozuntusu fəaliyyətsizlik ucbatından baş verdiyi təqdirdə zəruri tədbirlər görmək üçün müvafiq dövlət orqanlarına əmr vermək,²⁰⁷ konstitusiyaya məhkəməsinin gəldiyi nəticələrə əsasən, əlavə prosedurların həyata keçirilməsi üçün işi digər aidiyyəti orqana yönləndirmək,²⁰⁸ təzminat ödənilməsi barədə qərar vermək,²⁰⁹ və/və yaxud *restitutio in integrum* (əvvəlki vəziyyətin bərpası) üzrə qərar vermək daxildir.²¹⁰

Bu səlahiyyətlər yalnız nəzəri baxımdan mövcud olmamalı, həm də təcrübədə səmərəli olmalıdır. Məsələn, məhkəmə icraatının sürətləndirilməsi barədə konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən çıxarılan qərar prosesi faktiki olaraq sürətləndirməklə ağılabatan müddət ərzində ədalətli məhkəmə araşdırmasının aparılması hüququnun pozulmasının qarşısını almalıdır.²¹¹

²⁰⁴ *Marini Albaniyaya qarşı*, Ərizə No. 3738/02, 18 dekabr 2007-ci il tarixli qərarın 119-123-ci bəndlərinə nəzər salın.

²⁰⁵ Məsələn, Albaniya, Andorra, Ermənistan, Avstriya, Belçika, Bosniya və Herseqovina, Çex Respublikası, Almaniya, Latviya, Rusiya Federasiyası, Serbiya, Slovakiya Respublikası və Sloveniyada olduğu kimi.

²⁰⁶ Məsələn, Albaniya, Andorra, Ermənistan, Avstriya, Belçika, Çex Respublikası, Almaniya, Serbiya, Slovakiya Respublikası və Sloveniyada olduğu kimi.

²⁰⁷ Məsələn, Albaniya, Çex Respublikası, Serbiya və Slovakiya Respublikasında olduğu kimi.

²⁰⁸ Məsələn, Albaniya, Bosniya və Herseqovina, Çex Respublikası, Almaniya, Serbiya, Slovakiya Respublikası və Sloveniyada olduğu kimi.

²⁰⁹ Məsələn, Avstriya, Bosniya və Herseqovina və Slovakiya Respublikasında olduğu kimi.

²¹⁰ Məsələn, Slovakiya Respublikasında olduğu kimi.

²¹¹ Məsələn, *Vičanová Slovakiyaya qarşı*, Ərizə No. 3305/04, 18 dekabr 2007-ci il tarixli qərara nəzər salın.

Məsələn, məhkəmə icraatının həddən artıq uzun sürməsi ilə əlaqədar təkcə hüquq pozuntusunun baş verdiyini bəyan etmək deyil, həm də zəruri tədbirlərin görülməsi, əlavə hüquq pozuntularının qarşısının alınması və adekvat maddi təzminatın ödənilməsi barədə qərar vermək səlahiyyətinə malik olan konstitusiya məhkəməsinə verilən şikayət “hüququn iddia edilən pozuntusunun davam etməsinin qarşısını almaq... və artıq baş vermiş hər hansı hüquq pozuntusunun səmərəli şəkildə kompensasiyasını təmin etmək iqtidarında olduğundan səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi olacaqdır”.²¹² Digər tərəfdən, konstitusiya məhkəməsinin səlahiyyətləri konstitusiyaya uyğunsuzluğu bəyan etməklə məhdudlaşdırıldıqda və sözügedən məhkəməyə edilən müraciət xüsusi sürətləndirici tədbirlər görmək və ya təzminat ödəmək imkanı olmadan icraatın sürətləndirilməsi və yekunlaşdırılması ilə bağlıdırsa və bu müraciətin sonrakı icraata faktiki təsiri qeyri-müəyyəndirsə, konstitusiya şikayəti səmərəsiz ola bilər.²¹³

Lakin bu o demək deyil ki, konstitusiya məhkəməsinə yalnız hüquq pozuntusunu müəyyənləşdirmək və mübahisəli aktı ləğv etmək səlahiyyəti verilsə, konstitusiya şikayətinin verilməsi proseduru Konvensiyanın 13-cü Maddəsinə əsasən hüquqi müdafiə vasitəsi kimi səmərəsizdir. Hüquq pozuntusunu müəyyən edən konstitusiya məhkəməsinin qərarında təsbit edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq iş üzrə icraatın aşağı instansiya məhkəməsində yenidən açılması və ya başqa formada işə yenidən baxılması ilə əlaqədar şikayətinin tələb irəli sürülməsini nəzərdə tutan “ikimərhələli” yanaşma səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilə bilər.²¹⁴ Ölkə qanunvericiliyində nəzərə tutulan hüquqi müdafiə vasitələrinin “məcmusu” səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilə bilər; məsələn, Slovakiya Respublikasında Dövlət Orqanının Fəaliyyəti nəticəsində Dəyən Zərəre görə Məsuliyyət Aktına uyğun olaraq, vətəndaşlardan təzminat üçün müraciət etdikdən sonra konstitusiya şikayəti vermək tələb oluna bilər.²¹⁵

²¹² *Andrasik və digərləri Slovakiyaya qarşı*, Ərizə No. 57984/00 və s., 22 oktyabr 2002-ci il tarixli qəbul qərarına nəzər salın.

²¹³ *Sürmeli Almaniya qarşı*, Ərizə No. 75529/01, Böyük Palatanın 8 iyun 2006-cı il tarixli qərarının, 105-108-ci bəndlərinə; *Hartman Çex Respublikasına qarşı*, Ərizə No. 53341/99, 10 iyul 2003-cü il tarixli qərara nəzər salın.

²¹⁴ *Dorota Szott-Medynska Polşaya qarşı*, Ərizə No. 47414/99, 9 oktyabr 2003-cü il tarixli qəbul qərarına nəzər salın.

²¹⁵ *Omasta Slovakiya Respublikasına qarşı*, Ərizə No. 40221/98, 10 dekabr 2002-cü il

Konstitusiyaya məhkəməsinin fərdi yardım göstərilməsi barədə qərar vermək səlahiyyətinə malik olması tələbi “abstrakt” konstitusiyaya şikayətləri ilə “spesifik” konstitusiyaya şikayətləri arasındakı fərqlə öz əksini tapır. Məsələn, “abstrakt” konstitusiyaya şikayəti fərdin bilavasitə onun işinə təsir edən məhkəmə qərarlarını yaxud dövlət orqanlarının qərarlarını mübahisələndirmək hüququ vermir²¹⁶ yaxud konstitusiyaya məhkəməsinə yalnız hüquq normalarının konstitusiyaya uyğunluğunun ümumi baxımdan araşdırmaq səlahiyyəti verir və ona Dövlət tərəfindən fərdə qarşı görülən xüsusi tədbirləri ləğv etmək və ya dəyişdirmək icazəsi vermir.²¹⁷ “Spesifik” konstitusiyaya şikayəti isə hüquq və azadlıqların dövlət orqanları yaxud məmurlar tərəfindən pozulmasının aradan qaldırılmasına imkan verir və yaxud konstitusiyaya ilə təmin edilən hüquqlar qərar nəticəsində deyil, müdaxilə nəticəsində pozulduğu təqdirdə aidiyyəti orqan tərəfindən hüquq pozuntusunun davam etdirilməsinin qarşısını alır və mümkün olarsa, status kvonun yenidən müəyyən olunması barədə qərar verir.²¹⁸ Bu cür konstitusiyaya şikayəti, həmçinin, icraatın başlanmasına səbəb olan faktlardan asılı olmayaraq, bilavasitə məhkəmə orqanının hərəkətindən və ya hərəkətsizliyindən irəli gələn hüquq pozuntularının aradan qaldırılmasına imkan verir; konstitusiyaya uyğun olmayan hüquq normasının ləğvi, bu hüquq normasına əsasən məhkəmələr və ya dövlət orqanları tərəfindən çıxarılan bütün qərarların ləğv olunması ilə nəticələnir.²¹⁹

Yaxşı təcrübə nümunəsi

■ 2010-cu ilin sentyabr ayında konstitusiyaya dəyişikliklər edildikdən sonra “konstitusiyaya məhkəmələrinə fərdi şikayət hüququ” Türkiyənin hüquq sistemində daxil edildi. 23 sentyabr 2012-ci il tarixdən etibarən konstitusiyaya məhkəməsi bu müddəaya əsasən ərizələri qəbul etməyə başladı. Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu hüquqi müdafiə vasitəsinin prinsipinə Konvensiyaya əsasən

tarixli qərara nəzər salın.

²¹⁶ Məsələn, *Apostol Gürcüstana qarşı*, 40-cı bəndə nəzər salın.

²¹⁷ *Məsələn, Vən Macarıstana qarşı*, Ərizə No. 21495/93, Komissiyanın 30 iyun 1993-cü il tarixli qərarına nəzər salın.

²¹⁸ Məsələn, *Hartman Çex Respublikasına qarşı*, Ərizə No. 53341/99, 10 iyul 2003-cü il tarixli qərarın 49-cu bəndinə; *Sürmeli Almaniya qarşı*, Ərizə No. 75529/01, Böyük Palatanın 8 iyun 2006-cı il tarixli qərarının 62-cü bəndinə nəzər salın.

²¹⁹ Məsələn, *Riera Blume və digərləri İspaniyaya qarşı*, Ərizə No. 37680/97, 9 mart 1999-cu il tarixli qəbul qərarına; *Voggenreiter Almaniya qarşı*, Ərizə No. 47169/99, 8 yanvar 2004-cü il tarixli qərarın 23-cü bəndinə nəzər salın.

şikayətlərə görə müvafiq təzminatın ödənilməsini təmin etmədiyini söyləməyə əsas verən səbəb yoxdur.²²⁰

B. Hüquqi müdafiə vasitələri üzrə adi icraatın gedişatında Konvensiyanın müddəalarına birbaşa istinad

Konvensiya yerli qanunvericilik statusuna malik olduğu hüquq sistemlərində bəzi yaxud bütün məhkəmələr tərəfindən ümumi hüquqi icraatın gedişatında bilavasitə tətbiq edilir. Bu, dövlət orqanının hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulduğunu iddia edən şəxslərin işə baxılması üçün istənilən milli məhkəmə yaxud səlahiyyətli tribunal qarşısında hüquqi müdafiə vasitəsinə malik olmağa imkan verir. Məsələn, bu, mahiyyətinə görə bütün şəxslər üçün məcburi olan sazişlərin və beynəlxalq hüquqi təşkilatların qətnamələrinin müddəalarının dərc edildikdən sonra qüvvəyə mindiyi monistik hüquq sistemində mümkün ola bilər. Bir sıra Üzv Dövlətlərdə Konvensiya milli qanunvericiliklə müqayisədə üstün qüvvəyə malik olur. Bu tip sistemlərdə məsələn, Konvensiya hüquqları kimi müstəqil şəkildə icra olunan saziş müddəaları məhkəmələr tərəfindən dərhal tətbiq edilir.

Bu cür prosedurlar standart prosessual normalarla tənzimlənir. Müvafiq məhkəmə yaxud tribunal öz səlahiyyətləri çərçivəsində (kompensasiya təyin etmək səlahiyyəti buraya daxil edilə və ya edilməyə bilər) hüquq pozuntusunun vurduğu zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə qərar verə bilər;²²¹ və yaxud alternativ olaraq, səlahiyyətləri kompensasiya təyin etməklə məhdudlaşdırıla bilər.²²²

Nə qədər ki, müvafiq məhkəmənin və ya tribunalın qanunu ləğv etmək səlahiyyəti yoxdur, onun hüquq pozuntusunun qorunan hüquqlar ilə qanun arasında əsaslı uyğunsuzluq səbəbindən baş verdiyini müəyyənləşdirməsi həmin qanunun geniş miqyasda tətbiqinə bilavasitə təsir göstərə bilməz. Bununla belə, müvafiq məhkəmə yaxud tribunal sözügedən qanunun qorunan hüquqlarla uyğunsuzluq təşkil etdiyini bəyan edə bilər; bu səlahiyyət adətən

²²⁰ Məsələn, *Hasan Uzun Türkiyəyə qarşı*, Ərizə No. 10755/13, 30 aprel 2013-cü il tarixli qəbul qərarına nəzər salın.

²²¹ Məsələn, *Birləşmiş Krallıqda olduğu kimi*.

²²² Məsələn, *İrlandiyada olduğu kimi*.

yalnız yuxarı instansiya məhkəmələrinə məxsusdur.²²³

Məsələn, Norveçdə Konvensiya 21 may 1999-cu ildə qəbul edilən “Norveç Qanunvericiliyində İnsan Hüquqlarının Mövqeyinin Gücləndirilməsi Aktı” (İnsan Hüquqları Aktı) vasitəsilə milli qanunvericiliyə daxil edilmişdir. Bu Aktın 3-cü Bölməsinə əsasən milli qanunvericiliyə daxil edilən insan hüquqları ilə bağlı konvensiyaların müddəaları milli hüquq normaları ilə ziddiyyət təşkil edərsə, üstün qüvvəyə malikdirlər. Konvensiyanın müddəaları bilavasitə tətbiq edilir və bütün Norveç məhkəmələri tərəfindən onlara istinad edilə bilər. Məhkəmə baxdığı iş üzrə milli hüquq normalarının insan hüquqları konvensiyaları ilə ziddiyyət təşkil edib-etmədiyini araşdırmalıdır, lakin onun daxili hüquq normasının insan hüquqları normaları ilə ziddiyyət təşkil etdiyini bəyan etmək səlahiyyəti yoxdur. Oxşar olaraq, Slovakiya Respublikasının Konstitusiyasının 152-ci Maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq, konstitusiya qanunlarının, qanunların və hər kəs üçün icbari olan digər hüquq normalarının təfsiri və tətbiqi konstitusiyaya uyğun olmalıdır; və 154 (c) Maddənin 1-ci bəndinə əsasən, Konvensiya daxil olmaqla, müvafiq beynəlxalq sazişlər konstitusion hüquqların və azadlıqların əhatə dairəsinin genişliyinə imkan verirsə, qanunlardan üstün qüvvəyə malikdirlər. Qanunların tətbiqi zamanı bu müddəaların ölkədaxili səlahiyyətli orqanlar üzərindəki ümumi təsiri ondan ibarətdir ki, Konvensiya və Məhkəmənin müvafiq presedent hüququ birlikdə Konstitusiyanın ikinci bölməsində öz əksini tapan əsas hüquq və azadlıqların təfsiri və hüquqi tənzimlənməsi üçün icbari şərhəticə təlimatı təşkil edir və konkret işlərdə belə hakimiyət orqanları tərəfindən aşılmalı bilməyən sistem yaradır (I. ÚS 67/03 adlı sənədə nəzər salın).

Yaxşı təcrübə nümunələri

- Fransada 4 oktyabr 1958-ci il tarixli konstitusiyanın 55-ci Maddəsinə əsasən, Konvensiya ali qanun statusuna malikdir və nəzərdə tutur ki, “müvafiq qaydada ratifikasiya olunmuş və təsdiq edilmiş sazişlər və müqavilələr dərc edildikdən sonra Parlament tərəfindən qəbul edilən qanunlarla müqayisədə üstün qüvvəyə

²²³ Məsələn, İrlandiyada və Birləşmiş Krallıqda olduğu kimi

malik olur, bir şərtlə ki, digər tərəf hər sazişi və ya müqaviləni tətbiq etsin. İstənilən ərizəçi ümumi milli məhkəmədə Konvensiyada nəzərdə tutulan və birbaşa qüvvəyə malik olan hüquq və azadlıqlara istinad edə bilər. Nəticədə, milli məhkəmələr tərəfindən iddia edilən pozuntunun qarşısının alınması yaxud zəruri olduğu təqdirdə, əvəzinin ödənilməsi üçün məhkəməyə müraciət edən şəxs tərəfindən Konvensiyanın müddəalarının pozulması iddialarına istinad edilməlidir. Ərizəçidən Konvensiyanın pozulması ilə əlaqədar şikayətlərini milli məhkəmənin hakimi qarşısında təqdim etmək tələb olunur. Əks təqdirdə, Məhkəmə ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndiyi üçün ərizəni qəbul edilməz hesab edir.²²⁴ Bu mexanizm fərdlər üçün istənilən məhkəmə prosesinin gedişində tətbiq edilə bilən çox geniş hüquqi müdafiə vasitəsi yaradır. Oxşar sistem, məsələn, Konvensiyanın konstitusiyaya statusuna malik olduğu Avstriyada da mövcuddur.²²⁵

■ İsveçdə Ali Məhkəmə Konvensiyanın pozulması nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsinə təmin edən təcrübə formalaşdırmışdır. Konvensiyanın iddia edilən pozuntularına görə təzminat tələbləri Ədliyyə Kanslərinə təqdim edilə bilər. Ədliyyə Kansləri qarşısında təzminat tələbi sürən ərizəçi onun çıxardığı qərarla razılaşmadığı təqdirdə ümumi məhkəmələr qarşısında da bu cür iddia qaldıra bilər. Həmçinin, Ədliyyə Kanslərinə müraciət etmədən birbaşa ümumi məhkəmələr qarşısında təzminat tələbi irəli sürmək olar. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, Ali Məhkəmə və Ədliyyə Kanslərinin təcrübələri İsveçdə Konvensiyanın pozulması iddiaları ilə əlaqədar təzminat verilməsinə təmin edən çatımlı və səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin olduğunu söyləməyə əsas verir və müvafiq olaraq, potensial ərizəçilərdən Konvensiyanın iddia edilən pozuntularına görə kompensasiya almaq üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etmədən əvvəl bilavasitə milli məhkəmələr qarşısında iddia qaldırmaları gözlənilə bilər.²²⁶

²²⁴ Məsələn, *Segame SA Fransaya qarşı*, Ərizə No. 4837/06, 7 iyun 2012-ci il tarixli qərarın 68-ci və 71-ci bəndlərinə; *A.S.P.A.S. & Lasgrezas Fransaya qarşı*, Ərizə No. 29953/08, 22 sentyabr 2011-ci il tarixli qərarın 59-cü bəndinə nəzər salın.

²²⁵ *Tauernfleisch Vertriebs GmbH et al. Avstriyaya qarşı və digər 21 ərizələr*, Ərizə No. 36855/06, 12 mart 2013-cü il tarixli qərarın 8-ci, 9-cu, 23-cü və 24-cü bəndlərinə nəzər salın.

²²⁶ *Eriksson İsveçə qarşı*, Ərizə No. 60437/08, 12 aprel 2012-ci il tarixli qərarın 52-ci bəndinə, *Berg İsveçə qarşı*, Ərizə No. 26427/06, 29 noyabr 2011-ci il tarixli qərara və *Eskilsson İsveçə qarşı*, Ərizə No. 14628/08, 24 yanvar 2012-cü il tarixli qərara nəzər salın.

V. Milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən Konvensiyanın nəzərə alınması

Konvensiyanın hər bir Razılığa gələn Yüksək Tərəfi Konvensiyanın 1-ci Maddəsinə əsasən yurisdiksiyasına olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquqları təmin etmək və 46-cı Maddəyə əsasən tərəf olduğu işlər üzrə Məhkəmənin yekun qərarını icra etmək öhdəliyi daşıyır. Məhkəmə Konvensiyanın ardıcıl təfsirini həyata keçirməyə təşviq olunduğundan,²²⁷ Dövlətin bütün hakimiyyət qollarına, o cümlədən milli məhkəmələrə və tribunallara bütün Yüksək Razılığa gələn Tərəflərə qarşı işlərdə Məhkəmənin Konvensiya təsbit edilmiş təfsirini nəzərə almaq tövsiyə olunur. Bu, Konvensiyanın pozulmasının qarşısını ala bilər. Ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitəsi Məhkəmənin canlı alət doktrinasına uyğun olaraq, Konvensiyanın inkişaf edən təfsirinə (bunun müvafiq Yüksək Razılığa gələn tərəfə qarşı pozuntunun müəyyən edilməsində xüsusi olaraq əks olunmasını gözləmədən) cavab verə bilsə, onun səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər.

Brayton Bəyannaməsi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə yerli məhkəmələr və tribunallar arasında dialoq qurulmasının əhəmiyyətinə diqqət yetirir²²⁸. Bu, yalnız hakimlər arasında görüşlərin keçirilməsi vasitəsilə deyil, həm də xüsusilə də qərarlarda ifadə edilən fikirlərin və prinsiplərin mübadiləsi vasitəsilə həyata keçirilir. Milli məhkəmələr və tribunallar Konvensiyanın prinsiplərini və Məhkəmənin təcrübəsini nəzərə alsalar, onlar bunu öz qərarlarında müzakirə edə bilərlər, Məhkəmə isə öz növbəsində həm bu təhlilə təsir edə və həm də onun təsirinə məruz qala bilər. Bu, Məhkəmənin Konvensiyanın təfsir edilməsinə amiranə rolunun təsirini artırır və

²²⁷ Brayton Bəyannaməsinin 23-cü bəndinə və 25-ci bəndinin c yarım bəndinə nəzər salın.

²²⁸ Brayton Bəyannaməsinin 12-ci bəndinin c yarım bəndinə nəzər salın.

genişləndirir. Brayton Bəyannaməsində Üzv Dövlətlər bu əlaqənin gücləndirilməsi niyyətlərini ifadə edirlər²²⁹.

Bir çox hüquq sistemlərində məhkəmə və ya tribunal istənilən qanun mənbəyini və ya təfsiri nəzərə ala bilər; bu, xüsusilə də, öz hüquq sistemində bununla bağlı hər hansı göstəriş olmadığı halda yeni məsələnin nəzərdən keçirilməsi zamanı zamanı baş verir. Məsələn, məhkəmə təkcə eyni yurisdiksiyalı digər məhkəmələrin qərarlarını deyil, həm də digər yurisdiksiyalı beynəlxalq məhkəmələrin, ali instansiya məhkəmələrinin və tribunalların təcrübəsini nəzərə ala bilər. Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlar xüsusi qanun vasitəsilə yaxud konstitusiyaya ümumi düzəlişlər edilməklə milli hüquq sistemində daxil edilibsə, milli məhkəmələr və tribunallar bu hüquqları təfsir və tətbiq etməyə cəlb oluna bilərlər. Bu halda xüsusilə vacibdir ki, milli məhkəmə yaxud tribunal Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etmək iqtidarında olsun²³⁰, əks təqdirdə, o, mütləq olaraq Konvensiyanı düzgün şəkildə təfsir edə bilməz.

Məsələn, Birləşmiş Krallıqda məhkəmə yaxud tribunal milli qanunvericiliyə daxil edilən Konvensiya hüquqları ilə əlaqədar məsələyə baxarkən, bu hüquqlar milli qanunvericiliyə daxil edildiyindən, Məhkəmənin təcrübəsini nəzərə almaq öhdəliyi daşıyır (lakin rəsmi olaraq buna məcbur deyil), bu isə təcrübədə o deməkdir ki, milli məhkəmələr və tribunallar Məhkəmənin təfsirindən kənara çıxmaq üçün xüsusi səbəb olmadığı təqdirdə, ona əməl edirlər²³¹.

²²⁹ Brayton Bəyannaməsinin 9-cu bəndinin c yarım-bəndinin iv altbəndinə nəzər salın.

²³⁰ Analoji olaraq, Konvensiyaya dair 11 Saylı Protokol qüvvəyə minənə qədər Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası və Nazirlər Komitəsi.

²³¹ *Al-Khawaja və Tahery Birləşmiş Krallığa qarşı işdə* Böyük Palataya müraciət gözlənilərkən *R Horncastle və Digərlərinə qarşı işdə* Birləşmiş Krallığın Ali Məhkəməsi yerli qanunvericiliyin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna əməl etdiyini hesab edərək, mühakimə üçün yeganə və həlledici əsas olan şeyiyyə (*red. kənar şəxslərin ifadələrinə*) əsaslanan sübutların qəbulunu əsaslandırmaq üçün yetərli olan hər hansı balanslaşdırılmış amillərin ola bilib-bilməyəcəyinə dair Palatanın şübhəsinə ortaq olmaqdan imtina etmişdir. Ali Məhkəmə qeyd etdi ki, o, Məhkəmə tərəfindən aydın şəkildə müəyyən edilmiş prinsipləri adətən tətbiq etsə də, Məhkəmənin ölkədaxili prosedurun aspektlərini kifayət qədər qiymətləndirməsi və ya uyğunlaşdırması ilə bağlı narahatlığı olarsa, Strasburq Məhkəməsinin qərarını yetirə yetirməkdən imtina edə bilər. Horncastle işi ilə bağlı qərarın işığında Böyük Palata *Al-Khawaja və Taherinin işi* üzrə qərara aldı ki, təqsirləndirilən şəxsə qarşı yeganə və həlledici sübut olan şeyiyyə (*red. kənar şəxslərin ifadələrinə*) əsaslanan bəyanatın

Almaniyanın Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi (*Bundesverfassungsgericht*) Konvensiya və Alman qanunvericiliyi arasındakı əlaqəni bir sıra qərarlarında qeyd edərək, AİHK və Strasburq məhkəməsinin təcrübəsini səmərəli şəkildə konstitusiyaya hüququ səviyyəsinə qaldırmışdır. Konstitusiyaya Məhkəməsinə görə, milli qanunvericiliyə uyğun olaraq rəsmi olaraq ümumi qanun statusuna malik olan Konvensiya konstitusiyada nəzərdə tutulan əsas hüquqların və qanunun aliliyi prinsiplərinin “təfsirinə yardım” (*Auslegungshilfe*) funksiyasını yerinə yetirir. Bu, konstitusiyaya normalarının sxematik olaraq Konvensiyaya uyğun olmasını tələb etmir, lakin Konvensiya dəyərlərinin konstitusion standartlara uyğun olduğu dərəcədə nəzərə alınmasına tələb edir. Hətta Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi Strasburq Məhkəməsinin qərarlarını nəzərə alaraq özünün presedent hüququnu ləğv etmişdir²³². Avstriyanın səlahiyyətli orqanları və məhkəmələri tərəfindən oxşar yanaşma tətbiq olunur.

Niderland Konstitusiyasının 93-cü Maddəsinə əsasən, beynəlxalq sazişlər dərc edildikdən sonra məcburi hesab edilir. Konstitusiyanın 94-cü Maddəsi bəyan edir ki, Krallığın ərazisində qüvvədə olan normativ aktlar hər kəs üçün məcburi olan sazişlərin müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edərsə, tətbiq edilə bilməz. İnsan hüquqları ilə bağlı məsələlərə baxan milli məhkəmələr Konvensiyaya nəzərə alaraq, təkcə Niderlanda qarşı Məhkəmənin qərarlarını nəzərdən keçirmirlər, həm də Məhkəmənin bütün hüquqi bazasını Konvensiyanın müddəalarına daxil edirlər: Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlar Məhkəmənin təfsirinə uyğun olaraq şərh edilməlidir²³³.

Norveçin Ali Məhkəməsi özünün bir sıra qərarlarında bəyan etmişdir ki, milli məhkəmələr Konvensiyaya təfsir edərkən Məhkəmənin istifadə etdiyi metodlardan istifadə etməli, bununla da Məhkəmənin təcrübəsini nəzərə almalıdırlar. Məhkəmənin qərarlarının əhatə

qəbul edilməsi avtomatik olaraq 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulması ilə nəticələnməyəcək və müəyyən etdi ki, Birləşmiş Krallığın qanunvericiliyi ədalətliyi təmin etmək üçün güclü təminatlara malikdir. Özünün üst-üstə düşən rəyində Hakim Bratza bunu məhkəmə dialoqunun yaxşı nümunəsi hesab etdi.

²³² Preventiv həbs, 4 may 2011-ci il tarixli qərar, No. 2 BvR 2365/09, www.bundesverfassungsgericht.de veb saytından baxa bilərsiniz.

²³³ Məsələn, Yunanıstan və İsveçrədə də oxşar sistemlər mövcuddur.

dairəsi ilə bağlı şübhə mövcuddursa, məhkəmələr faktların və qanunların Məhkəmənin təcrübəsindəki faktlar və qanunlarla müqayisə oluna bilib-bilinməməsini, eləcə də milli məhkəmədə baxılan işi nəzərdən keçirməlidirlər. Bununla belə, Konvensiyanı təkmilləşdirmək ilk növbədə Məhkəmənin vəzifəsi olduğundan, Ali Məhkəmə bildirmişdi ki, milli məhkəmələrin təfsiri Məhkəmənin təfsiri kimi dinamik olmamalıdır. Təcrübədə, Ali Məhkəmə tərəfindən əsası qoyulan təcrübə milli məhkəmələrin Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etdiyini göstərir.

Milli məhkəmə və ya tribunal milli hüquq normasını təfsir edərkən Məhkəmə tərəfindən təfsir edildiyi kimi alternativ interpretasiyalar arasında seçim etməklə Konvensiyanın hər hansı tələblərinə əməl edərsə, qanun pozuntusunun qarşısını ala bilər. Müxtəlif hallarda (dərəcələrdə) milli məhkəmələrin yaxud tribunalların bunu etməsinə icazə verilir. Məsələn, bir çox hüquq sistemlərində belə bir fərziyyə var ki, müəyyən qanun müddəası birmənalı olmadıqda, belə fərz etmək olar ki, əgər əksini göstərən sübut yoxdursa, qanunvericilik Dövləti Konvensiya üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ilə bağlı şübhə altına qoymur. Hətta bir sıra hüquq sistemlərində²³⁴ milli məhkəmə və ya tribunal hüquq normasına verilən təfsirin Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlara uyğun gəlmədiyini hesab edərsə, onu nəzərə almaya bilər və onu sözügedən hüquq normasının təsirini məhdudlaşdıran və ya ona əlavə xüsusiyyətlər və təminatlar daxil edən digər bir təfsirlə əvəz edə bilər. Bu, Konvensiyaya uyğun olan qanunun təfsirinə gətirib çıxarmağa kömək edə bilər. Bəzi hallarda milli məhkəmələrin və tribunalların prosedur qaydaları yaxud qərarları özlüyündə Konvensiyanın pozulmasına səbəb ola bilər. Milli məhkəmələr və tribunallar Konvensiyanın Məhkəmənin presedent hüququndakı təfsirini nəzərə ala bilsələr, bunun qarşısını almaq olar.

Məsələn, İsveçrənin Federal Tribunalı Konvensiyanın 13-cü Maddəsi ilə müəyyən edilən öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün müvafiq federal qanunvericiliyə əsasən hər hansı hüquqi müdafiə vasitəsi olmayan ərizənin araşdırılması üzrə özünü səlahiyyətli orqan elan

²³⁴ Məsələn, Avstriyada, Danimarkada, Estoniyada, Finlandiyada, Latviyada, Niderlandda, Norveçdə, İsveçrədə, Türkiyədə və Birləşmiş Krallıqda.

etmişdir²³⁵. Avstriyanın Ali Məhkəməsi də oxşar addım atmışdır²³⁶.

Milli məhkəmələr tərəfindən işə baxılarkən ərizəçinin Konvensiyada nəzərdə tutulan müvafiq hüquqlara istinad etməsi bütün ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükətməmiş hesab edilməsi üçün Məhkəmə tərəfindən yetərli hesab edilir. Bununla belə, məhkəmədə tərəflərdən biri Konvensiyada və ya Məhkəmənin presedent hüququnda hər hansı xüsusi məsələni məhkəmənin yaxud tribunalın diqqətinə çatdırmaq istəyə bilər və bunu edərkən ondan milli məhkəmə proseduruna riayət etmək tələb oluna bilər, lakin bu hallarda istənilən maneə zəruri və proporsional olmalıdır. Məhkəmədə tərəflərdən biri məsələ qaldırmayıbsa, milli məhkəmə yaxud tribunal bu cür məsələlərə baxmamalıdır.

Bir çox hüquq sistemlərində tərəflərdən ölkədaxili məhkəmə prosesində istinad edilən Məhkəmə qərarının tərcüməsinin təmin edilməsi tələb olunmur. Bununla belə, bəzi üzv Dövlətlərdə tərəflərdən qərarın tərcüməsini təqdim etmək tələb edilə bilər, lakin bu cür tələb tərəfin üzərinə əsassız yük qoymamalıdır.

Əgər məhkəmə prosesi zamanı tərəf Konvensiyaya yaxud Məhkəmənin presedent hüququna istinad etmək niyyətindədirsə, prosesin digər tərəflərinin tərəflərin bərabərliyi hüququna riayət edilməlidir.

Məsələn, Niderlandda milli məhkəməyə Məhkəmə qərarının tərcüməsini təqdim etmək tələb edilmir. Məhkəmə qərarı ilə əlaqədar suallar hər bir məhkəmədə mövcud olan və öz həmkarlarını Avropa məhkəmələrinin presedent hüququnda baş verən müvafiq dəyişikliklər barədə məlumatlandırmaq öhdəliyi daşıyan Avropa hüququ üzrə koordinatorlara ("GCE") yönləndirilə bilər.

²³⁵ *Xhavit Haliti İsveçrəyə qarşı*, Ərizə No. 14015/02, 1 mart 2005-ci il tarixli qərara; həmçinin, *Linnekogel v. İsveçrə*, Əlavə No. 43874/98, 1 mart 2005-ci il tarixli qərarın 35-38-ci bəndlərinə nəzər salın.

²³⁶ 23 oktyabr 2007-ci il tarixli qərara nəzər salın, 110s 132/06f.

